

ประวัติคำล่ตาร

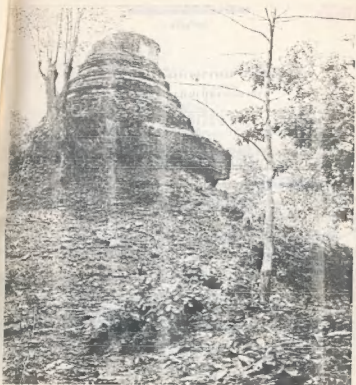
เมืองพะเยายุคหลัง

9.359

382 ป

59.359

1382 1/

ประวัติศาสตร์เมืองพะเยายุคหลัง

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

อธิบายภาพหน้าปก “พระเจดีย์วัดป่าแดงบุญนาถ”

พระเจดีย์องค์นี้ รูปทรงสมัยศิลปสุโขทัย สร้างระหว่างจุล-ศักราช ๘๑๑-๘๑๖ (พ.ศ. ๑๓๕๔-๑๓๕๙) ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช ซึ่งทรงมีอำนาจครอบครองล้านนาไทยและหัวเมืองฝ่ายใต้ตั้งแต่ทิวเขาโลก สุโขทัย และกำแพงเพชร ซึ่งสมัยนั้นพระยาสุริเยนทร์ จากพระนครศรีอยุธยาได้เข้ามาเสวยนิภักดิ์ด้วยและทรงโปรดให้ขึ้นไปครองเมืองพันนาภูคา (นครแก่น) และต่อมาทรงย้ายให้มาครองเมืองพะเยา จะหว่างครองเมืองพะเยา ได้สร้างพระเจดีย์องค์นี้ขึ้นที่วัดพญาวัง ต่อมาได้เรียกชื่อวัดนี้ภายหลังว่า “วัดป่าแดงบุญนาถ” (คงเรียกตามลักษณะที่มันดินมีบุญนาถอยู่รอบบริเวณวัด)

ปัจจุบันพระเจดีย์นี้ยังประดิษฐานอยู่แต่ชำรุดไปตามกาลเวลา ทั้งถูกคนร้ายขุดเอาทรัพย์สินอันมีค่าไปมาก ปะการุดกันขึ้นที่ภักของพระครูศรีวิธานวชิรปัญญา ว่าถูกขุดนั้นส่วนที่ ๑๔ ถึงภาค ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๖๐) จึงมีสภาพทรุดโทรมดังปรากฏ ฉะนั้น.

คณะกรรมการข้าราชการมีคุณวุฒิ
เชียงใหม่

ท้องถิ่น

หนังสือเรื่อง
“ประวัติศาสตร์เมืองพะเยายุคหลัง”

ไว้เบี่ยงนิตย

พระราชวิสุทธิโสภณ

รองเจ้าคณะภาค ๖

วัดศรีโคมคำ อำเภอเมืองพะเยา

จังหวัดพะเยา

พ.ศ. ๒๕๓๖

สมุดบันทึก

สมุดบันทึกฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อ
ใช้บันทึก

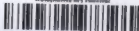

เลขที่ 1000

เลขที่ 459.359
W 3821

ชื่อเรื่อง นกแก้วสีทอง

หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

LOC 002328

LOC 002328

คำปรารภ

ข้าพเจ้าเคยเขียนประวัติเมืองพะเยาเคยกล่าวถึง ถึงในหนังสือเมืองพะเยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ นวนิตยหนังสือพิมพ์มติชน จัดพิมพ์เนื่องในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ที่ทรงพระราชทานให้แก่ วัดศรีโคมคำ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

ในหนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าได้รวบรวมเรียบเรียงไว้หลายเรื่อง อาทิ เช่นประวัติเมืองพะเยา ประวัติพระพุทธปฏิมาพระเจ้านวคงเรื่อง กว๊านพะเยา ถิ่นขงเรื่องโยนก และตำนาน ลงท้ายมีตำนานเข็ญแสนเป็นต้น แต่การพิมพ์ครั้งนี้เป็นการกระชั้นชิดกับเวลาจึงไม่มีโอกาสตรวจทานจึงมีข้อบกพร่องอยู่ไม่น้อย เนื้อหาของประวัติต่าง ๆ บางเรื่องก็ผิดพลาดอย่างอื้อ อย่างเรื่องกบฏนันทกของท่านผู้มั่งคั่งจกจากนั้นสืบ ๆ มา ถิ่นขงก็ผิดเพี้ยน นอกจากนั้น ก็งานสำรวจตามความรู้ความสามรถทางวังคังจะไม่ถูกต้องทั้งสถานที่และบุคคลที่จำกัดจะหาได้ แต่ทุกสิ่งก็เขียนด้วยใจจริงจะเสียใหม่ให้สมบูรณ์ดีแบบ การชำระนั้น ก็คิดว่าหากผู้ใดอ่านในหนังสือเมืองพะเยาเล่มนี้ แม้จะยังไม่สามารถทำอะไรได้เฉพาะการก็ดีมากแต่ก็จะพยายามจนกว่าจะชำระเสร็จตามความประสงค์ที่ใคร่ตั้งใจไว้

ด้วยเหตุนี้ พร้อมกับโอกาสอันควรจึงได้พิมพ์เรื่องประวัติเมืองพะเยาขึ้นเล่มนี้จัดพิมพ์ใหม่และแก้ไขข้อผิดพลาดไว้ด้วยความสมบูรณ์ขึ้น

(๒)

โดยเฉพาะประวัติเมืองพะเยาซึ่งมีความสำคัญมาก เป็นประวัติ-
ศาสตร์เกิดขึ้นในระยะเวลาไม่นานมีประมาณ ๑๐๐ ปีเศษ ซึ่งมีความ
เกี่ยวพันกับอนุชนมิใช่น้อยซึ่งสืบสายวงศ์ตระกูลกันอยู่ ถ้าปล่อยไว้
เกรงจะเกิดการเสียหายแก่วงศ์ตระกูล เมื่อกำหนดเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจึง
ได้ออกหาเรื่องเมืองพะเยาซึ่งหาจนมาเรียบเรียงใหม่ให้เน้นความ-
สามารถยิ่งขึ้น เพื่อความสมบูรณ์ของเรื่องจนน่าจะอ่านน่าทึ่งของพระครู
ศรีวิลาสชาธิปัตย์ นาคคนควีนอีกเป็นครั้งที่สองก็พบเรื่องสำคัญอีก
เรื่องหนึ่ง คือเรื่องโจรงัฒราเข้าปล้นหัวเมืองล้านนาเมื่อ ๒๓๕๐ ปี
เมืองแพร่ เมืองนครลำปาง เมืองสวาง เมืองงาว และเมืองพะเยา
ซึ่งทำให้นกักรไว้อย่างละเอียด นับว่าเป็นประวัติศาสตร์สำคัญชิ้นหนึ่ง
ในยุคหลังสุด

เหตุการณ์โจรงัฒราเข้าปล้นหัวเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วเกิด
ขึ้นในสมัยพระยาประเทศสุรราช เจ้าผู้ครองเมืองพะเยา เมื่อ พ.ศ. ๑๒๑๑
พ.ศ. ๒๓๕๕ ท่านครองเมืองพะเยาได้ ๕ ปี ระหว่างปลายเดือน
กรกฎาคม เกิดโจรงัฒราเข้าปล้นหัวเมืองแพร่เป็นต้น แล้วถูกตาม
ไปตามหัวเมืองอื่น ๆ อีกหลายเมือง ก่อนเกิดเรื่องนี้ พวกโจรงัฒรา
แพร่กัฒราอยู่ตามหมู่บ้านตำบลหัวเมืองต่าง ๆ มาในรูปค้าขายของ
หลายสิ่งประเภทออกขายกันโรคนึง ประเภทเครื่องนุ่งห่มผ้าเนื้อ
บ้าง เป็นต้น อีกส่วนพวกหนึ่งเข้ามาทำป่าไม้ขอมักในรูปปลูกจ้างของ
อังกฤษผู้ให้สัมปทานป่าไม้ เมื่อรวมตัวมีมากขึ้นก็ทำอิทธิพลไม่เกรง
อำนาจกฎหมายบ้านเมืองของไทย และชิงฉกพวกค่างชาติผู้แห่ขี้ดโย

(๘)

ส่วนมาดั่งเรื่องการ รอดถอนเชลยวิหังนำเอาอิฐมาถ่อถัวมตงกึ่งหนึ่ง
จะใช้ภาษาล้านนาเก่า ๆ ประปนไว้ เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบสำนวนภาษา
พื้นเมืองบ้าง โดงในแง่ใจจึงพิมพ์รักษาภาษาสำนวนเดิมไว้ ผู้อ่านควร
จะพิจารณาเพื่อตลิ่งเองจะได้

นอกจากหลักฐานอักษรที่ขุดมาแล้ว ยังมีเรื่องของพ่อค้าที่สามตัว
เสนอชื่อ แก้วคงคำฐานสนับสนุนพวกโจรเงี้ยว พร้อมกับบุคคลอื่นมี
จำนวน ๕ คน ถูกศาลในระเทศไทยประหารชีวิตในบึงกุ่มของสังกัด
ผู้เข้างบในหลวงศาลไทยหาว่าประหารชีวิตราษฎรในบึงกุ่มของสังกัด
ซึ่งศาลไทยไม่ทราบมาก่อนจึงนำมพิจารณาตัดสินใหม่ แลสุดท้ายศาลไทย
สอนวิเศษดูการศาลประเทศอังกฤษด้วยดี จึงคิดจะยกย่อง
ศาลระหว่างประเทศโดยยอมให้วินิจฉัย จึงตกลงกันได้ เรื่องนี้มีรายละเอียด
ละเอียดอยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว

ซึ่งไปกว่านั้นยังได้หลักฐานประจักษ์อย่างครบถ้วนเกี่ยวกับ
พ่อค้าที่สามตัว เสนอชื่อ ซาหิ เช่น เรื่องมั่งคั่งในสมัยสุโขทัย
ถูกประหารชีวิตที่นั่นผู้คัดค้านกล่าวเป็นภาษาอังกฤษและเขียนเพื่อ
คัดค้านการกระทำของศาลไทยใหญ่หรือพระเงี้ยวใช้ในขณะนั้นรวมทั้งชุด
ส่วนที่คัดค้านใหม่ เหลือเพียงคนเดียว เพราะถูกกล่าวหาว่าไม่คำนึง
คนละชั้นเพื่อเก็บเป็นอนุสาวรีย์ นอกนั้นก็กล่าวหาว่าขาดการปฏิบัติธรรม
ของโอรสใหญ่ และกระบวนตามเดิมแล้ววิพากษ์ของพวกไทยใหญ่ รูป
สิ่งของเครื่องใช้ประจักษ์และพระประจักษ์แบบสิดปรหม่าอีก ๑

องค์ นำเข้าประทศและเรื่องในหนังสือเล่มนี้ ทำให้หนังสือสมบูรณ์ทั้ง
หลักฐานและสาระ จึงทำให้ผู้อ่านมีความกระจ่างเพิ่มขึ้น

เรื่องข้ามน้ำจะสมไม้ได้ก็คือ คุณนายบัวกัน อินทรวัดชัย
และ นางแห้วล้นสมนัต อินทรวัดชัย ผู้อำนวยการโรงเรียนสตรีชัยวงษ์
ประจวบคีรีขันธ์ หรือสมณคณาจารย์ที่สมนัตให้ข้าพเจ้าจัดการดำเนินก
านนี้เมื่อเวลาหนึ่ง ขอคุณสมนัตแก่ผู้อำนวยการไป ดังนี้ เพราะขอเจ้า
แม่สมนัต เสนอชื่อ เป็นบุคคลสมควรจะพูด แต่ก็ขออาญากรรมอันหนัก
เช่นนี้ น่าจะเป็นเรื่องของวาทศิลป์ของนางสมนัต แต่คำของแม่คำนบปวง
ศาสตร์ แล้วเป็นเรื่องราวที่ควรเป็นสมณแม่สังฆมจะได้อีกตามคำขอไปชั่วเวลา
เท่าน โหล่น สดุดีคุณนางไป

เมื่อได้รับความเห็นชอบจากนางแห้วล้นสมนัต อินทรวัดชัย
เช่นนี้ข้าพเจ้าก็เริ่มการมอบใบและใบถึงใจไปได้ทางหนึ่ง เพราะได้มี
อนุญาตจากวงศ์ตระกูลสมนัต

ถ้าหากการพิธีทำหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้ับสมณคณาจารย์
คุณพิทักษ์ศักดิ์ อุดมทรัพย์ หัวหน้า อ.อ.ป. จังหวัดสุพรรณบุรี ใน
ฐานะเป็นชายของ นายบุญศรี นาคันเทภณ ซึ่งเวลานี้ท่านที่ ซึ่งรวม
อยู่วงศ์ตระกูลสมนัตด้วย ท่านผู้ใดจะยกคำนำเรื่องให้สมนัต
ดำเนินการเรื่องพิธีนี้ให้สำเร็จแล้ว ก็ได้ว่าถ้าการรวบรวมและ
เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ ได้รับความเห็นชอบของวงศ์ตระกูลเทภณ
ทั้งสิ้น ซึ่งขอขมาโทษและขอขมาใจทุก ๆ ท่านไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย
หากมิได้รับความเห็นชอบและควรรวบรวมก็คงกล่าวแก่ก็ไม่สามารถ
นำออกสู่ผู้อ่านได้เช่น

การรวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ได้สำเร็จนั้น เพราะอาศัยหลักฐานจากหนังสือมีอยู่หลายเล่ม ซึ่งข้าพเจ้าได้เขียนไว้ก่อนแล้ว และนำมาชำระแก้ไขข้อผิดพลาดต่าง ๆ ให้ถูกต้องดีขึ้น นอกนั้น มีบันทึกของพระครูศรีวิลาสวิริญญา และจากหนังสือสมุสสรณพิมพ์ในงานศพของ คุณเศรษฐาน พินิจนิยะวะ ซึ่งมีประวัติการปลงใจมรณของกัปตัน เชนเช่น ซึ่งบุรุษวิจิตรนิญญา บันทึกเอาไว้ นอกจากนั้น เป็นข้อสันนิษฐานส่วนตัวข้าพเจ้าเอาไว้ในบางกรณีให้เขาเป็นเท่านั้น

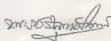
การเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ได้สำเร็จนั้น ต้องใช้ความอดทนอย่างแรงกล้าพอสมควร เพราะการกินมากอากาศที่ร้อนผลลงวันจะไม่ให้อาสาเขียนได้เลย จึงใช้เวลากลางวัน ระหว่างเวลา ๗.๐๐ น. - ๒๓.๐๐ น. บางครั้งก็ไม่แน่นอนก็ควรอื่นคิดตามตารางนี้เวลาสักคืนก็มี บางครั้งสุขภาพไม่สู้ดีอีกก็น้อยวันนั้นก็ขัดระเบียบสัญญาบอกว่า "นอนเถิด ๆ อย่าทรมานมาเถิด" แม้ข้าพเจ้าเองก็ต้องทนบ้างในคืนค่าสิ่ง คำนวณปัญหาที่เกิดขึ้นกลางคืนที่ หากไม่ตั้งใจจริงคงไม่สำเร็จ

ด้วยอาศัยคุณธรรมคืออุทิศเวลาวิวิธภาพและอดทนต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหลายให้ขจัดออกไปจึงเอาชนะได้ อยู่ปลงสวกล้านไปได้สมดังนโยบายที่ตั้งไว้ การเรียบเรียงหนังสือประวัติศาสตรศาสตร์ได้ทำให้ด้วยความสามารถวิริญญา หากจะมีเวลาพิเศษไปบ้างก็จะมีไม่เจตนาเช่นนั้น อาจเกิดขึ้นเพราะบทบาทของข้าพเจ้าคือสละปัญหาจึงควบคุมดูแลไม่ให้ถึงก็ได้ หากจะมีแล้วชีวิตข้าพเจ้าขออมมีข้อผิดพลาดเรื่องนั้น ๆ หากปรารถนาอย่างเต็มที่ แต่หากจะมีเกิดผลประโยชน์แก่ส่วนรวมหรือ

(๗)

เกิดขึ้นเป็นการยุติคดีที่มหาวิทยาลัยแล้วไว้ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศล
นั้นให้เป็นขบวนการบูรณะการแต่ให้ท่านพระครูศรีวิสุทธิธรรมวิมล
มหาเถรผู้บันทึกเรื่องนั้นให้ประพจน์แก่สมณชน ตลอดจนท่านผู้สร้าง
เจริญแก่เมืองพระนครท่านพระครูเจ้าขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ดวงวิญญาณ
พ่อเต่าแสนหัว เสมอเชื้อ ผู้ถึงแก่กรรมไปแล้วด้วย

การเวียนเทียนจนจบก็เรียบร้อยแล้วหากข้อความใดก็ตามได้
ผิดพลาดประการใดจากความบกพร่องไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการ ที่หวังได้
วณโศกไทย จากวิญญูชนโคตรทั่วกัน.

(พระวราวุธสุโขทัย)
รองเจ้าคณะภาค ๖

วัดศรีโคมคำ อำเภอเมืองพะเยา

จังหวัดพะเยา

๒๒ สิงหาคม ๒๕๓๐

สารบัญ

เรื่อง "ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาชุดหลัง"

ว่าด้วยเรื่อง	หน้า
— คำปรารภ —	(๑)
— เว้นเรื่องเมืองพะเยาทุกครั้ง	*
— ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งหัวเมืองพะเยาขึ้นใหม่ และทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เมืองพะเยา	๓
— ความสัมพันธ์ระหว่างวัดเหนือ—วัดใต้ กงฮัก	๔
— โจ่งเจียวกับการจัดการของหัวเมืองฝ่ายเหนือ	๑๑
— บันทึกเหตุการณ์ประจักษ์ชัดของตระกูลศรีวิไลเสวีธิปไตย — เจียงเจียวเข้าปล้นเมืองแพร่	๑๓
— ทหารไทยกลับทางมาถึงเมืองพะเยา	๑๒
— ทนเจียวจากเมืองพะเยา	๑๓
— ทลายเมืองพะเยา	๑๓
— เวียงบุญสามหัว สามอเชย	๑๔
— เวียงกับบ้านเขย	๑๔
— บันทึกเรื่องราวโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เมือง คำแพงเมือง	๑๐
— สืบหาเมือง	๑๕
— ภาคผนวก — ตำนานเรื่อง "สี่สิบสาว"	๑๖
— ที่มาของหนังสือฉบับนี้	๑๗

พระตาประภาสอุดรวิทย์
(น้อยตราชัย สัตยสาร)
เจ้าผู้ครองเมืองพะเยา

พ.ศ. ๒๔๔๕ - พ.ศ. ๒๔๘๖

ใต้พระธาตุยาคู

เป็นพระธาตุยาคูที่ปรากฏชัด เป็นพระธาตุ รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน

เมืองพระธาตุยาคู : : บันทอนอยู่ในเวทกรรมตามแนว

เมืองพระธาตุยาคู

ตามที่ตั้งเมืองพระธาตุยาคู แต่ก่อนได้มีชัยชัย

มานี้ แต่ได้ย้ายชัยชัย

ทำบุญถวายพระธาตุยาคู

เจ้าเมืองยาคู

แต่ที่เป็นพระธาตุยาคูแล้ว

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

พระธาตุยาคู : : พระธาตุยาคู และพระธาตุยาคู

เรื่อง

ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาบุคคล

พระราชวิสุทธิโสภณ

วัดศรีโคมคำ

อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

รวบรวมและเรียบเรียง

ประวัติ

เมืองพะเยาสืบหลังนัก ไชยเมืงเดิม
และบันทึกประวัติสำคัญของ พระครูศรีวิลาสผู้มีปัญญา
ว่าด้วยเรื่อง "เงี้ยวเข้าปล้นเมืองพะเยา"

ปีจุลศักราช ๕๓๐ ตัว ปีมะโรง สมัฤทธิศก พระเจ้ามังฆรวา
เจ้าเมืองหงสาวดีทรงเจ้ากองมหัศจรรย์ไทยใหญ่ และชาวล้านนาไทย
บุชแก้วเมืองขอมรวมกำลังไปเกณฑ์ไพร่พลไทยของทัพใหญ่ ยกไปตีเมือง
นครศรีอยุธยาได้แล้ว

ในปีจุลศักราช ๕๓๕ ตัว ปีวศก จัตวาศก พระเจ้าหงสาวดี
ยกราบไพร่พลทั้งไพร่พลไทยใหญ่ เจ้าเมืองหนองนาญใหญ่
ถึงเมืองจันทบุรี (๑) แล้วกวาดค้ำเอาพลเมืองขึ้นไปเมืองหงสาวดี
ประมาณ ๑๕,๓๐๐ คน

ปีจุลศักราช ๕๔๐ ตัว ปีมะเส็ง ศักราช เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ (๒)
พระเจ้ามังฆรวา (บุเรงนอง) เจ้ากรุงหงสาวดีเสด็จสวรรคต มหา-

(๑) เมืองวิญญูญี ประเทศลาวขึ้นกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

(๒) ตรงกับเดือน -

อุปราชแห่งสวราชบุรี ได้ครองราชสมบัติกรุงหงสาวดี ครั้นอยู่มา
ถึงปีเบ็กลีตจุลศักราชได้ ๔๖๓ ตัว ปีจอ สัตวฤกษ์ศก พุทธศักราช
เมืองมิไทยฉานนา ฉานช้าง ซากเมืองฉันทบุรีเป็นต้น ที่พระเจ้า-
หงสาวดีขึ้นกับเอาไปนั้นกลับรวมตัวกันขึ้น จึงเจ้าอุปราชอิเหนงทราบ
ไว้ยกธากองทัพกลับออกหงสาวดีถึงเมืองฉันทบุรีก็ฆ่าเหล่าชาวฉันทบุรี
ไปอีกหลายเมืองรวมทั้งเมืองพะเยาด้วย ครบรอบครั้งที่พระเมืองแก้ว
และพระสวเมืองฉันทบุรีไว้ดับวัดศรีโคมคำ ๒๕ ค่ำวันเดือน ๖ อัฐมาส
เจ้าอุปราชไปอยู่ฉันทบุรี ในครั้งนั้นเมืองพะเยาว่างอยู่ ๓๖ ปี ครั้น
เป็นเวลานาน

อยู่มาเมื่อบ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติสุขแล้ว ชาวบ้านชาวเมือง
ที่แตกทัพเข้าไปอยู่ในป่าดงก็หันกลับสู่บ้านเกิดเมืองนอน สร้างบ้าน
แปลงเรือนอยู่ปกติสุขจนถึงยุคคชัง ปีเมืองเม็ง จุลศักราชได้ ๔๖๔ ตัว
ปีมะแม นพศก พุทธศักราช ๒๐๓๐ พระเจ้าเมืองฉะวระ รับสั่งให้
อะแซอุ่นก็เป็นแม่ทัพ ออกกองทัพใหญ่เข้าตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ พระยา-
สุรินทร์เมืองฝาง พระยาเมืองพร้าว พระยาเมืองเชียงราย พระยา-
เมืองลาว สิบเมืองปู้หัวนารวทันแสนยอต และเจ้าเมืองพะเยาขึ้นที่
เจ้าที่เมืององค์ พาครอบครัวอพยพหนีทัพพม่าเข้าอาศัยเมืองลำปาง
พระสวากวือระ ครั้นรู้ว่าพม่าจับได้เจ้าหัวเมืองฝ่ายเหนือจะเข้าสู่เมือง
ลำปาง เช่นนั้น ก็รวบรวมไพร่พลไปสกัดทัพพม่า ได้เงินทัพพม่าถอย
กลับไป หัวเมืองต่าง ๆ ที่เข้าไปอาศัยเมืองนครลำปางครั้งนั้น ต่างก็
สมัครรับราชการเป็นเจ้าฝ่ายใต้ ทูลขอขึ้นบ้านเมืองเดิม จึงทำให้เมือง
พระสวกลายเป็นเมืองร้างไปจนถึง ๔๖ ปี

จุลศักราช ๕๒๐๕ ค่ำ มีเถาะ เบญจศก ขึ้นเก้าวันแรม ๑๑
 ค่ำ เดือน ๖ พระยานครนัยอินทร์ เจ้าเมืองนครลำปาง กับพระยา-
 อุปราชนพวงศ์ เจ้าเมืองนตรเชียงใหม่ พร้อมใจกันไปถวายบ-
 รมิณฑของพระอัฐิพระบาท พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ ๓ ขอกราบบังคมทูลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งหัวเมือง
 งาว เมืองพะเยา เป็นหัวเมืองขึ้นต่อเมืองนครลำปาง และทรงตั้งหัว
 เมืองเชียงราย เป็นหัวเมืองขึ้นต่อเมืองเชียงใหม่ พระองค์สวรรคต

ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งนายบรรณสังฆานันท์
 ขาญนายมหิศวรเป็นแม่ ขรรษาวิคานาเขต เป็นเจ้าผู้ครองนครเมือง
 เชียงราย ทรงตั้งนายอุบลเรือน บุตรพระยาแสนเมืองหลวง เป็นเจ้า
 อุปราชเมืองเชียงราย ทรงตั้งนายคำแสน น้องชายนายอุบลเรือน เป็น
 เจ้าราชวงศ์เมืองเชียงราย

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายพุทธวงศ์ เป็นพระ-
 ยาประเทศอุดรทิศ เป็นเจ้าผู้ครองเมืองพะเยา ทรงตั้งนายน้อยมหาผล
 เป็นเจ้าอุปราชเมืองพะเยา ทรงตั้งนางแก้วมาตย์ เป็นเจ้าราชวงศ์
 เมืองพะเยา ทรงตั้งนายขัติยะ เป็นเจ้าหัวเมืองแก้วบุรีรัตน์ และทรง
 ตั้งนายลือสลับเป็นพระยาราชบุสรเมืองพะเยา

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระชัยสงคราม เป็นแม่
 พระยาฤทธิชัยภูธร เป็นเจ้าผู้ครองเมืองงาว ทรงตั้งรณนภัญญา
 เป็นเจ้าราชวงศ์เมืองงาว และทรงตั้งนางผล เป็นเจ้าหัวเมืองแก้ว
 เมืองงาว

เมื่อทรงพระราชนิพนธ์ในนครศักดิ์และทรงแต่งตั้งราชการ
งานเมืองเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงทรงจัดแบ่งเจ้านายและประชาชนให้
อพยพพลับจากเมืองเวียงใหม่ไปอยู่เมืองเชียงใหม่ เจ้าแบ่งเจ้านาย
และประชาชนที่อยู่ในนครลำปางมาก่อน กลับไปอยู่เมืองพะเยา และ
เมืองงาว ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

บันทึกของพ่อเจ้าหนาน แลแก้ว คีตติสาร ตำแหน่งสารวัตร
ศึกษา บันทึกเมื่อวันที่ ๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๖

"จึกถาวรประวัติการของเมืองพะเยาอยู่จนถึงที่กระว้างไปเป็น
เวลานาน ได้พลิกกลับมาถึงเมืองพะเยาขึ้นอีกครั้งใหม่ ดิฉันมีความพอใจ
ไป :-

เมืองพะเยาเป็นเมืองโบราณ ตั้งมาเป็นเวลาช้านานได้หลาย
ร้อยปี ชื่อเมือง ทนรัฐพะเยาหรือพะเยา ๔๕ นามเมือง ๙ นามช้าง มาถึง
ปีมะแม แห่ศกขึ้นเมืองเมืง จุฬศักราช ๑๑๔๙ พุทธศักราช ๒๓๓๖
เมืองพะเยา เมืองงาว เมืองปู เมืองสาบ เมืองป่า เมืองเชียงแสน
และเมืองเชียงดาว ถูกกษัตริย์พม่าเจ้าเมืองมอญเข้าจับได้ทั้งเมืองฉีกฉาว
พากันแตกตื่นแตกใจ หรือ ขึ้นกบฏ (ขม) ขณะนั้นเจ้าฟ้าเมือง
เจ้าเมืองพะเยาก็พาเอาเจ้านายไพร่ฟ้าราษฎรหนีจากเมืองพะเยา ลงไป
อยู่นครลำปาง ไปมีสิริบริวารการเป็นข้าฝ่ายใต้ ชาวเมืองพะเยาพา
กันไปทั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำว้า บ้านปางตอกขึ้นใต้ คน
ทั้งหลายเรียกกันว่า "บ้านพะเยา" มาจนเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป

พวกเมืองเชียงแสนใช้พากันไปตั้งบ้านเรือนอยู่ทางเวียงเหนือ
พวกชาวเชียงรายพากันไปตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง
ประชาชนเรียกหมู่บ้านนี้ว่า หมู่บ้านเชียงราย และตั้งวัดขึ้นในหมู่
บ้านใช้ชื่อว่า "วัดเชียงราย" และเรียกแยกถนนตรง ๕ แยกว่า
"๕ แยกเชียงราย"

ส่วนที่อยู่ของพวกจากเมืองปู้ เมืองสาต พากันตั้งบ้านเรือนอยู่
ที่บ้านเมืองสาต ประชาชนจึงเรียกหมู่บ้านกลุ่มนี้ว่า "บ้านเมืองสาต
และวัดเมืองสาต" มาจนทุกวันนี้

เจ้าฟ้าเมืองหลวงเป็นโอรสของเจ้าฟ้าอารักษ์ (น้อยสีวิงค์)
เจ้าผู้ครองเมืองพะเยา ได้ตั้งก่อนนี้จากรบกับเมืองนสรลำปาง และ
เจ้าฟ้าเมืองมีโอรสธิดาหลายองค์ด้วยกัน

ด้วยนัยเดียวกัน เจ้าพุทธวงศ์ เมื่อได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ปกครอง
เมืองพะเยา มีราชทินนามตามจารึกว่าผู้ปกครองเป็นว่า "พระยาประเทศ-
สุทธาทิ" แต่ประชาชนมักนิยมเรียก "เจ้าพะเยา" แล้วทรงก่อกำ
เมืองขึ้นที่เมืองปู้ เจ้าอุปราชมหาศกาสก "เจ้าพะเยา" แห่งเป็น
คู่กับ "เจ้าพะเยา" แห่งเมืองพะเยา มีเจ้าพะเยา ๒ องค์ เป็นชายา เจ้า
ทั้งสององค์ คือ พระยาประเทศสุทธาทิ และเจ้าอุปราชมหาศก ได้
พาข้าราชการไพร่พล เจ้านาย และประชาชนเมืองพะเยา ที่พร้อมกันทัพ
หม่าไปอยู่เมืองพะเยาตั้งเมืองขึ้นสืบเชื้อสาย คือ เมืองพะเยาอันเป็นภูมิ
อันอุดม มีแม่น้ำไหลผ่าน ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านตำบลนี้ เมื่อวันพฤหัสบดี

ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ เป็นเวลานาน ๑ ปีเต็ม หมู่บ้านแห่งนี้อาศัย
ประชาชนเรียกว่า "บ้านต้นไผ่" "

เมื่อเข้ามาพักอาศัยเรียบร้อยแล้ว พวกเจ้าชายก็เกณฑ์ชาว-
บ้านราษฎรซึ่ง นายแก้วแก้วบ้าน ไท่ราษฎรทุกหมู่บ้าน เข้าไป
แล้วต่างคำเมืองแก้ว ซึ่งตั้งไปด้วยป่าดงพงไพร ตั้งอยู่ทางทิศตะวัน-
ออกของ กว๊านพะเยา ซึ่งเป็นเนินสูงกว้างนานถึง ๕๖ ปี สภาพ
เป็นป่าไม้เตยวัลย์ ซึ่งปกคลุมเต็มบริเวณนั้น และมีซากของเก่าเช่น
กบฏ หิน วัตถุสิ่งก่อสร้างเก่าปรักหักพังต่างๆ ไปทั่วทั้งบริเวณ
ทำให้ความสะอาดทั่วบริเวณนั้น จึงปรากฏเห็นชัดว่าเป็นตัวเมืองแก้วยัง
สมบูรณ์ มีคูเมืองล้อมรอบบางแห่งลึก มีน้ำหล่อเลี้ยง มีประตู
เมืองอยู่รอบๆ ถึง ๘ ประตู คือ ๑. ประตูชัย อยู่ทิศตะวัน ออก
๒. ประตูทอง อยู่ทิศเหนือ ๓. ประตูเหล็ก อยู่ทางทิศตะวันตก
เฉียงเหนือ ๔. ประตูทำนบ อยู่ทิศตะวันตก ๕. ประตูเหล็ก อยู่ทิศ
ตะวันตกเฉียงใต้ ๖. ประตูปราสาท ๗. ประตูทำนบ อยู่ทิศใต้
๘. ประตูอ่อนบ่อน หรือประตูบ่อน อยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้

เมื่อแล้วเสร็จเรียบร้อยแล้ว เริ่มสร้างอาคารบ้านเรือน สร้างคู-
หลวง สถาปัตยกรรม คือ โรงหลวง บ้านเจ้าเมืองเป็นต้น ส่วนใน
บริเวณหัวเมืองมีโบราณสถาน เช่น องค์พระเจดีย์ ซากโบสถ์วิหารที่
สมบูรณ์อยู่ก็มี ที่ปรักหักพังไปตามธรรมชาติก็มีอยู่มาก ส่วนวัดที่ยังมี
โบราณวัตถุสมบูรณ์ เช่น วัดหลวงราชฐาน เวียงอภัยหนึ่ง
ว่า วัดเหล็ก วัดสีลม หรือ วัดประทุมณี วัดไชยพระเกียรติ วัด

ผ้าขาว วัดสมภาร หรือ วัดท่า วัดศรีอุโมงค์คำ หรือวัดสูง วัด
 ปราสาท (เข้าใจว่าอยู่ข้างตึกทำการเทศบาลเมืองพะเยา) วัดประจักษ์
 หรือวัดวราภรณ์ วัดสวนแก้ว วัดนางเขียว (เข้าใจว่าอยู่บริเวณ
 วิทยาลัยการ หรือบริเวณบ้านคณะศุภมิตร) วัดมหาพน (อยู่ใกล้ท่าทำการ
 ของ กอ.รมน. ซึ่งกรมคิดปกครองได้ปลดลงไปแล้ว) วัดจุฬพน (เข้าใจ
 ว่าอยู่บริเวณจะขึ้นถนนคอนกรีต) วัดคุ้ม อยู่บนทางผ่านใต้ของวัด
 ห้วยขวาง วัดแก้วขวาง (วัดห้วยขวางแก้ว ปัจจุบันเดิมเป็นเพียงวัดห้วยขวาง)
 วัดเขตรัน (เข้าใจว่าอยู่บริเวณบ้านนายทองงาม) วัดสวนจันทร์นอก
 (อยู่เหนือที่ว่าการอำเภอถึงกวางดลาด ปัจจุบันนี้เหลือสภาพไปแล้ว)
 วัดสวนจันทร์ใน (สองจะอยู่ใกล้วัดสวนจันทร์นอก) วัดที่กันหาชื่อไม่
 พบอีก ๒ แห่ง คือ วัดที่ตั้งอยู่ถึงสถานีรถไฟภูเพียงอำเภอเมืองใน
 ปัจจุบัน และอีกวัด ตั้งอยู่ที่ถนนวัดของวัดศรีอุโมงค์คำ กาวที่
 กล่าวว่ามีที่นั้นทั้งนี้เป็นเพียงการสันนิษฐาน ส่วนชื่อวัดนั้น เขียน
 ตามที่มีผู้บันทึกไว้ ในจำนวนวัดทั้งหมดนี้ ถูกบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้น
 เป็นวัดที่มีบูรณภาพแล้วตามวัด อาทิ วัดหลวงวราชันฐาน วัดศรี
 อุโมงค์คำ วัดไชยอาวาส วัดห้วยขวาง และวัดวราภรณ์ นอกนั้นถูก
 ทำลายและสูญพังลงตามธรรมชาติ

วันถึงวันพุธขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ (เดือน ๔ เหนือ)
 อุตศักราช ๒๐๓๒ จศก ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๕๕๗ เวลาแควโกก
 ที่ตั้งวัน เป็นเวลาอุคตฤกษ์ เจ้าจอมมารดา ทรงนำพระยาพะเยา
 อุทวิท เจ้าหลวงวงศ์ เจ้าผู้ครองเมืองพะเยา พระสมุขอำมาตย์

บิหาร เจ้านาย ไพร่ทำราชการ เข้าสู่ลวิเมืองถือตามจารีตประเพณี
โบราณ เพื่อความสุขสิริสวัสดิ์แก่บ้านเมืองสืบไป เมื่อเจ้านาย และ
ไพร่ทำราชการอยู่อาศัยเป็นปกติแล้ว เจ้านายและพุทธศาสนิกชน
จึงพากันไปแก้ตัวถว้พระอาราม บูรณะปฏิสังขรณ์ ซ่อมแซมโบราณ-
สถาน และก่อสร้างศาสนะสงฆ์ เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ-
สงฆ์ ส่วนที่เป็น วิหาร ศาลา ซึ่งเป็นที่บำเพ็ญกุศลได้ซ่อมแซมเป็น
ที่เรียบร้อยแล้ว แล้วข้าหลวงพระภิกษุสงฆ์ที่จะมาอยู่ประจำ บรรดาเจ้านาย
และพุทธศาสนิกชน จึงลงไปเมืองนครจำปาศเพื่ออาราธนาหมื่นศรี
ครูบาอินทะ วัดป่าตมูก้านเหนือ มาเป็นเจ้าอาวาสวัดขึ้นเถลิง หรือ
วัดหลวงราชฐาน วัดนี้เป็นวัดใหญ่ มีความสำคัญต่อบ้านเมืองมา
แต่โบราณกาลจากนั้นก็พากันไปอาราธนาหมื่นศรีครูบาอินทะจักร วัด
ป่าตมูก้านใต้ เมืองนครจำปาศ มาเป็นเจ้าอาวาสวัดไชยลาวาส หรือ
วัดประทุมเทือก โด่ในครั้งแรกนั้นได้ทำการบูรณะก่อสร้างวัดขึ้น
เพียง ๒ วัดก่อน คือ วัดหลวงราชฐาน และวัดประทุมเทือก แต่
ประชาชนมักนิยมเรียกวัดหลวงราชฐานว่า "วัดเหนือ" เรียกวัด
ไชยลาวาส หรือ วัดประทุมเทือกว่า "วัดใต้" ทั้งนี้มาจากสาเหตุที่ครูบา
ทั้ง ๒ รูป มาจากวัดป่าตมูก้านเหนือ และก้านใต้ ประกอบกับ
อาศัยความเมตตาขรรวมของท้าวทองทอง และการเคารพในตัวของครูบา
ทั้งสองนี้เอง

อนึ่ง วัดทั้งสองมีความเกี่ยวพันกันในอดีตอาจจะมาเป็นเสมือน
วัดหัวตอง และยังมีพิธีปฏิบัติประเพณีงานกันอย่างจำเริญ คือ ช่วง

พระพุทธรูปเนื้อโลหะสัมฤทธิ์ปางสมาธิศิลปะสมัยสุโขทัย

น้ำหนัก ๓๔.๘ กก.

ความสูง ๔๖ ซม.

ฐาน ๖๗ ซม.

อยู่บริเวณศรีจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ขันหลวงหินเนื้อดินอุทธรณ์วเปือจ
และ
ศตวรรษก่อนเงินใส่หมาก หอ มุขวิมลก
ได้จากบ้านแม่เลี้ยงทอง

พระพุทธรูปยืนปางมหาวิปัสสนากรรมฐาน
หน้าพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปหินอ่อน
ศิลปะพม่า

ประเพณีเข้าพรรษา ของพระราชาเวียงวั้นมีเบิ่ง และเทศกาลสงกรานต์
 มีใหม่เป็นต้น คณะพระราชาทั้งสองวักนี้ จะจัดภักษะตักกัณฑ์วัดละ
 ต้นแล้วนำไปถวายไว้ด้วยกัน เช่นวัดหลวงราชฐานจัดคันภักษะตัก
 ไปถวายวัดไชยอาวาส ลำวัดไชยอาวาสก็จะแก้คันภักษะตักไปถวายวัด
 หลวงราชฐาน เป็นการเชื่อมสัมพันธ์กันตามโบราณจารีตเป็นมา
 สมัยนั้น แต่มาภายหลังก็ไม่มีใครรู้เรื่องนี้จึงทำให้ประเพณีอันดีงาม
 หายไปจนหมดเวลา

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเจ้าผู้ครองเมืองพะเยา และเหตุการณ์
 ของการเปลี่ยนแปลงซึ่งก่อกวนและสลายการรวมบ้านเมืองของเมือง
 พะเยาในอดีต มีดังต่อไปนี้ —

ครั้นถึงจุลศักราช ๑๒๒๖ ปีมะโรง ฉกษ มีสามสิ ๗๔. ๒๒๘๘
 เดือน ๔ ค่ำเป็นวันพุธ ใต้ดวงมีหลายนครขึ้นสู่เที่ยงวัน ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายพุทธวงศ์ให้ดำรงตำแหน่งฐานันดร
 กักขันเป็นเที พระยาประเทศสุทรทิศ การคงเมืองพะเยา ทรงแต่งตั้ง
 นายน้อยมาดาศเป็นเจ้าอุปราช แต่งตั้งนายแก้วมานุสรี เป็นเจ้า
 ราชวงศ์เมืองพะเยา แต่งตั้งนายชิตยะเป็นเจ้าหัวเมืองแก้วบุรีรัตน์
 ประชาชนมักเรียกกันว่าเจ้าแก้วบุรีรัตน์ หรือ เจ้าชิตยะ และแต่ง
 ตั้งนายอริยะบุตรเจ้าอุปราชเขม่วนเมืองนครลำปาง เป็นเจ้าราชบุตร
 เมืองพะเยา เจ้าทั้ง ๕ องค์นี้ได้ร่วมกันมาตั้งเมืองพะเยา ซึ่งรกร้าง
 ไปนานถึง ๕๖ ปี ให้แก้วเป็นเมืองที่สมบูรณ์ขึ้น สร้างเสริมให้มีความ

เจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับ พระยาประเทศสุทรทิศ (เจ้าหลวงวงศ์)
ครองเมืองพะเยาดำรงรัชกาลได้ ๖ ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรมไป ในนิวา
สมัยสุริยวงศ์ (ปีกาบงัน จุลศักราช ๑๒๔๖ พุทธศักราช ๒๓๘๙)

ในปีเดียวกันนี้ เจ้าอุปราชน้อยบงกช ศาสตราธิบดีมหา
ธิราชเจ้าท่าเมือง ลงไปวัดสัตตมณฑลที่กรุงเทพฯ เสนอที่ พระยาประเทศ
สุทรทิศ (๑) กลับขึ้นนครหลวงเมืองพะเยา ในนิวา เอกคก ปีกัดเจ้า
แม่ปรีดา พระอรรคมนตรีเรียกหาสมเด็จพระเจ้า เจ้าหลวงมหายศ
ทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองแก้วบุรีตันขึ้นเป็นที่เจ้าอุปราช แต่งตั้งเจ้าสุยะ
ซึ่งเป็นลูกเจ้านายเมืองนครลำปาง เป็นเจ้าราชวงศ์ ท่านผู้ให้
อายุมากอย่างเข็ชรภาพ ประชาราษฎร์จึงนิยมเรียกว่า "เจ้าราชวงศ์
เผ่า"

พระยาประเทศสุทรทิศ (เจ้าหลวงมหายศ) ท่านได้อุปราช
บำรุงวัดไชยสถาน พระน้ำไพรที่พระราชพิธีบรมราชาภิเษก
พระพุทธรูปพระเจ้านครหลวง วัดศรี โคนแก้วทุ่งเชียงเมืองพะเยา และ
ทรงสร้างพระวิหารมุงด้วยทองคำ ภายหลังถูกไฟไหม้เสียกลาญอุกฉวม
พัดโชติธรรมา ทำให้พระพุทธรูปพระเจ้านครหลวงคำกลั่นสร้าหมอง
ไปห้องที่ พระยาประเทศสุทรทิศ (เจ้าหลวงมหายศ) ครองเมือง
พะเยาได้ ๖ ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรมในเบ็เษาศีปีกษ ปัตินแก้ว จุลศักราช
๑๒๔๗ พุทธศักราช ๒๓๙๐

(๑) บงกช ประเทศสุทรทิศ เป็นคำย่อของ บงกชประเทศสุทรทิศ

เจ้าอุปราชเมืองแก้วบุรีรัตน์ ทำหน้าที่ว่าที่เจ้าเมือง และส่งไปรับสัญญาบัตรที่กรุงทพในบัดนี้ด้วยกัน กษัตริย์จะเข้ารับสัญญาบัตรต้องเข้าเฝ้ารับทรงรอบรณเฝ้าที่ราชการการปกครอง เป็นเวลา ๑ ปี ได้เป็นที่ พระยาประเทศสุรทศ ๓๓๖๖ ขึ้นมารับที่ครองเมืองพะเยา ในบัดนี้ถึง นพศก ปีเมืองใต้ จุฬศักราช ๑๖๑๕ พุทธศักราช ๒๔๐๐ กษัตริย์ดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมือง ประชาชนบุรี ยังนิยมเรียกท่านตามนามเดิมว่า เจ้าหลวงเมืองแก้วบุรีรัตน์ หรือเจ้าหลวงเมืองแก้ว ขยายก็เรียก ท่านเป็นน้องชายของเจ้าแม่ทิมา ขึ้นครองเมืองพะเยา เรียบร้อยแล้ว ทรงแต่งตั้งจำนวนเทพ ผู้เป็นน้องชายขึ้นเป็นเจ้าอุปราชมีประชาชนมักเรียกทำว่า เจ้าหลานเทพ ต่อมาภายหลังที่ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอุปราชไม่นาน ท่านมาถึงก่อนนิจกรรมไปเสีย พระยาประเทศสุรทศ (เจ้าเมืองแก้วบุรีรัตน์) ทรงพิจารณาแต่งตั้ง เจ้าอินทระสมภู ผู้เป็นบุตรคนโตขึ้นเป็นเจ้าอุปราช แทนเจ้าหลานเทพ ทำหน้าที่ช่วยราชการบ้านเมือง ท่านผู้เป็นพระราชบุตรกนิยเคยยกนามเดิมว่า "เจ้าหลานอินทระสมภู"

พระยาประเทศสุรทศ (เจ้าหลวงเมืองแก้วบุรีรัตน์) ทรงอุปฐาตบารุงวัดหลวงราชสถิตฐานโตกลางสถ และสร้างเสนาะพระนิเวศน์วัดศรี โคมคำ ปีที่สององค์พระเจ้าสุ ๓๓๖๖ ทรงสร้างพระเจดีย์บนยอดจอมทอง และสร้างอุโบสถวัดหลวงราชสถิตฐานซึ่งมีอนุพุทธอันสำคัญ

พระยาประเทศอุตรทิศ (เจ้าหลวงเมืองแก้วบุรีรัตน์) ขึ้น
ครองเมืองพะเยาได้ ๒ ปี ก็ถึงแก่ฉิบสลายด้วยโรคชราภาพ ในปีข
โทศก มีกศฉ. จุลศักราช ๑๒๕๒ ตรงกับวัน ๔/๓/๒๓ คำ พุทธศักราช
๒๔๓๓ เวลาจะสวรรคตราชทานเพลิงศพ ข้าราชการบริวารสร้างรูป
ปรางค์พญานกหัสดีลิงค์สวยงามมาประหารราชบุตรเจ้าแก้วแก้ว เจ้าหลวง
ปรางค์พญานก

ในปีเดียวกันนี้ เจ้าเมืองอินทรีชุมภู ท่านเจ้าอุปราช เสด
รับคำสั่งให้ไปรับสัญญาบัตรเป็นเจ้า พระยาประเทศอุตรทิศ (เจ้า
หลวงอินทรีชุมภู) ขึ้นครองเมืองพะเยา ประชาชนบริวารยังคงเรียกตาม
นามเดิมของท่านว่า เจ้าหลวงอินทรีชุมภู เมื่อขึ้นครองเมืองเรียบร้อย
แล้ว ทรงแต่งตั้งนายอริยะ เป็นเจ้าอุปราชเมืองพะเยา และนาย
อริยะนี้เป็นสามีของเจ้าแม่พลอย

พระยาประเทศอุตรทิศ (เจ้าหลวงอินทรีชุมภู) สร้างวิหาว
วัดหลวงราชสีนฐาน สร้างค่อพูนหน้าวิหารวัดศรีโคงค์ ขยายออกไป
สร้างศาลาบริเวณพระธาตุจอมทอง สร้างระฆังใหญ่ไว้ที่วัดหลวงราช
สีนฐาน ๑ ลูก และที่วัดสำคัญคือสร้างค่อพูนแก้วไว้หน้า
พระพุทธรูปหน้าเมือง ๕ กว้าง

พระยาประเทศอุตรทิศ (อินทรีชุมภู) ขึ้นครองเมืองได้ ๑๐ ปี
ก็ถึงแก่กรรมในปีมะเมีย โทศก ปีชวดมะฉะ จุลศักราช ๑๒๕๒ ตรงกับ
๗/๑/๒ คำ พุทธศักราช ๒๔๓๓

ในปีเดียวกันนี้ เจ้าอุปราชอิริยะ ลงไปรับสัญญาบัตรเป็นที่
พระยาประเทศอุสวทิศ ภูมิลำเนาครองเมืองพะเยา จากนั้นทรงแต่งตั้ง
เจ้าหนานหม่นไชยวงศ์ เป็นเจ้าอุปราช ซึ่งเจ้าอุปราชไชยวงศ์เป็น
น้องเจ้าหลวงอินทระชนก และเป็นสมาชิกเจ้าแก้วแก้ว

พระยาประเทศอุสวทิศ (เจ้าหลวงอิริยะ) ได้ทูลนํ้าขุ่นและ
ก่อสร้างวิหารวัดศรีโคงค์คำ (วัดสูง) นอกจากนั้น ได้สร้างสะพาน
ข้ามน้ำแม่อิงใต้ต้นน้ำแม่คำ ทำนบครองเมืองพะเยา นานได้ ๒๐ ปี ถึง
แก่อนิจกรรมในปีมะเมีย ฉศก ปีกาบฉงว้ อุดมภิรัช ๒๒๕๖ พุทธ.
ศักราช ๒๔๓๗

ในปีเดียวกันนั้น เจ้าอุปราชไชยวงศ์ ศิริสว ได้รับคำสั่ง
โปรดเกล้าให้ลงไปรับพระราชสัญญาบัตร เป็นที่ พระยาอุตรประเทศ-
ทิศ^(๑) แล้วสถาปนาครองเมืองพะเยา ได้สมรสกับเจ้าแม่กาบเป็น
ชายา จากนั้นทรงแต่งตั้งเจ้าอินทระชนกไชย ศิริสว น้องชายเป็นเจ้า
อุปราชช่วยราชการบ้านเมืองต่อไป

พระยาอุตรประเทศทิศ (ไชยวงศ์) เป็นผู้บริหารปกครอง
เต็มได้ในบรรดาพระศาสนาใต้บรมฉัตรทั้งขจรก่อสร้างเสนาสนะไว้
หลายแห่ง อาทิ สร้างเจดีย์วัดม่อนจำศีล ถ้ำมณี สร้างเจดีย์วัด
ราชคฤห์ สร้างหอระฆัง (ทองเหลือง) ไว้ที่พระธาตุจอมทอง อุปถัมภ์
วัดหลวงวราชฐาน

(๑) เจ้าหลวงอินทระชนก รับสัญญาบัตรเมื่อที่ "พระยาอุตรประเทศทิศ" ที่เจ้า
องค์ก่อน ผิดจากฐานบรรพตคือมีที่ "ประเทศอุสวทิศ"

วันถึงบิซาส จิตตวศก ปีเถาะปี จุลศักราช ๑๒๒๔ 1.ค.๒๒๐
 ปรมาณปลายเดือนกรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๔๕ ๐๗วันเมืองฝ่าย
 เหนือลงลายเมือง ได้เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบเกิดขึ้นเพราะพวกโจร
 เจ็ดว หวัง ไทยใหญ่ รวมกันเป็นกลุ่ม มีศัตราราวศกครบวัน แล้ว
 แยกย้ายเป็นพวก ๆ เข้าปล้นสถานที่ราชการ เก็บเอาทรัพย์สินของ
 ราชการไปและเข้าทำลายทรัพย์สินของราชการนอกจากของราชการ
 บ้านเมืองแล้ว ยังเข้าไปปล้นเอาทรัพย์สินของชาวบ้านจนเกิดมาจน
 ไร้วางขึ้นลงทั่วเมืองต่าง ๆ วัน เมืองแก้ว เมืองสอง เมืองงาว
 เมืองพะเยา ลุดกองไปตั้งเมืองงาว คือขึ้นดอยเข้าบ้านเกิดโรงช้างและ
 อ้อมกลับมาปล้นเมืองพะเยาอีกหลายแห่ง ตัวหนังสือฝ่ายใต้ พวกโจร
 เจ็ดวเข้าตีเมืองลำปางจนเกิดความวุ่นวาย ประชาชนสะดุ้งหวาดผวา
 หันมือ จนไม่กล้าออกไปประกอบอาชีพ

อนึ่ง เป็นอันรู้ทั่วไปว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือหรือล้านนาไทยนั้น
 มีอาณาเขตติดต่อกับรัฐฉานอันได้แก่สหภาพพม่า ซึ่งมีสถานะอยู่หลายคำ
 พวกเข้าไปปล้นในครั้งนั้น เป็นพวกไทยใหญ่ เดิมเคยคิดกันว่าเจียว
 เนืองจากพวกนี้เกิดใกล้ชิดสนิทสนมกับคนไทยมาก และถาวรเข้าออก
 ประเทศไทยโดยเสรีอันคงไม่ระมัดระวังเหมือนปัจจุบัน จึงเปิดโอกาสให้
 พวกเจียวเข้ามามีชัยสืบค้ำ เช่น เหตุการณ์การโรคที่พุ่งขึ้นจากสมณ.
 ไพรส้าง ลาดเลอคำและฝั่งของลำเจ็จรูปสัตว์ บางพวกบางคนคิดประทุษ
 ฐาน พยายามใหม่ ข้างบักวิบั้ง ส่วนพวกที่ความรู้สูงขึ้นไป มักจะ
 ประกอบอาชีพทำมาค้าขายกับพม่า และ คนอ่าวจุส เพราะสมัยนั้น
 พวกชาวอังกฤษมาได้สหภาพพม่าไม่สักราวภาคเหนือถูกมีอัสจะใช้พวก-

ไทย ฉบับที่ ๑๕๔/๑๑๕๑ เป็นคนแล้ว ทำให้เจ้าประเทศราชมีจิต
สับสนวุ่นวายเหตุการณีนี้น่าจนทำให้เจ้านายฝ่ายเหนือลงมือไปทักหนึ่ง

เมื่อพวกเงี้ยวรวมตัวกันได้แล้วก็ให้ยกพวกเข้าปล้นเมืองแพร่
เป็นครั้งแรกแล้วถุกไล่ไปตามหัวเมืองอื่นสืบต่อกันไป

ส่วนแบ่งของพวกเงี้ยว^(๑) ไม่มีใครทราบได้ แต่ที่ผิด
สังเกตคือ พวกเงี้ยวจะมีการยกเว้นงานราชการบางอย่าง เช่น การเสียบ
ภาษี ถ้าพวกเงี้ยวในกลุ่ม "เฮ็ดเนน" ^(๒) มีหน้าที่คือ ... ไม่
เสียบภาษี ^(๒) และการยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น ประการต่อมา
ก็คือการอยู่อาศัย พวกเงี้ยวจะอาศัยอยู่เป็นกลุ่มตัว ยังกระจัดกระจาย
ออกไปอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ หมู่บ้านจะไม่ต่ำกว่า ๓ - ๔
ครอบครัว และมักจะได้รับขนานนามว่าเป็น "พ่อเลี้ยงช้างนั้น พ่อเลี้ยง
สัตว์นั้น" ซึ่งแปลว่าขึ้นมามีอำนาจกัน

ยิ่งไปกว่านั้น พวกเงี้ยวจะเข้าไปตั้งแถวว่า บ้านใดมีสิ่งของ
สมบัติราชรัฐ หรือรู้เส้นทางเข้าออกในหมู่บ้าน เป็นอัน

อาจสังเกตอย่างหนึ่งของพวกเงี้ยว คือ ขาดเสียคำเครื่องนุ่มห่มต่าง
รูปของชาวบ้านโดยนัยเอาเสียคำจึงเป็นชุด ๆ แล้วพ่อ "ผัวนั้น" ละพวย
เงี้ยวเข้าไปตามหมู่บ้านด้วยความชำนาญ

อนึ่ง มีข้อพิสดารสังเกตอยู่ประการหนึ่ง ซึ่งเก็บจากผู้ใหญ่ผู้เฒ่าสืบ
กันมาว่า พ่อพวกเงี้ยวเข้าปล้นบ้านไหน เมืองไหน พวกที่อยู่ใน

(๑) เรื่องแบบ หัวใจผู้ปกครองของเงี้ยว มีลักษณะเป็นคอกใหญ่เป็น

(๒) ไม่เสียบภาษีและเว้นรัฐปล้น เว้นเสียจากพล

พระครูวิวิธาสวชิรปัญญา
อดีตเจ้าคณะแขวงบริเวณเมืองพะเยา

กัปตัน แดนส์ เฮนเซน

ฟาลิเคนมาร์ค

ผู้บังคับกองตำรวจหลวง นครท่าปาย

พ.ศ. ๒๔๘๘

หมู่บ้านนั้นมาก่อน เมื่อเรื่องเกิดขึ้นจะหาหน้ท้นพินไปเข้าเป็น
 ทมกัรพระคพวกของโจรทั้งหมด ปรากฏความบันทึกของพระศุภศิริวิ
 ธาตวชิรปัญญว่า พวกที่อยู่มาก่อนจะทยอยหนีกันไปหมดเท่ากับว่า
 เป็นผู้นำทางของโจรเงี้ยวให้เข้าไปปล้นยังสถานที่ต่างๆ พวกที่ถูกปล้น
 มักจะปรากฏชื่ออยู่ในบัญชีของพวกนั้นจนพอได้โอกาสพวกโจรเงี้ยวที่
 นอกละประเทศก็จะยกพวกเข้ามาสมทบกับทำการปล้นทรัพย์สินของทาง
 ราชการบ้านเมือง และปล้นราษฎรตามหัวเมืองต่างๆ เช่น เมืองแพร่
 เมืองสกล เมืองงาว เมืองพะเยา เข็ซกัน โดยการใช้ศักรอาวุธเข้า
 ประชิดประชิดราษฎรจนราษฎรแตกสลายตัวจะตายหนีเข้าป่าสงทั้ง
 บ้านเรือนแทบจะหมดสิ้นสูญคามชอกหลา

เรื่องนี้ ว่ามพระศุภศิริวิธาตวชิรปัญญา เจ้าคณะแขวงเมือง
 พะเยา เก่งได้บันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นประจำวัน มีสิ่งหนึ่งที่พวก
 โจรเข้าไปปล้นตามหัวเมืองต่างๆ เมื่อเก่งได้ตรวจจากทางราชการมาจะ
 ประหารราษฎรตามลี้ภัยให้พ้นทั้ง ไม่ว่าจะมีภักดีกับเมืองใดก็ตามจะต้อง
 บันทึกไว้ถึงข้อมพะทิศดาร จึงขอถือบันทึกอันเป็นประวัติศาสร์ของ
 บ้านเมืองไว้ ๓๒๕๕ ปีนี้ :-

วันที่ ๓๐ สรภภาพคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เจ้านายเมืองนครจำปาสง
 ส่งหนังสือมาว่า ขโมยเงี้ยว ๔๐๐ คน เข้าปล้นเมืองแพร่ พวกเมือง
 แพร่แตกหนีไปแล้ว ส่งจำให้เมืองพะเยา เกาะแก่งทั่วทิศให้
 แจ้งเรื่อง แล้วรีบเงี้ยวจะขึ้นมาจากเมืองสกล เมืองงาว และเมืองพะเยา

ถ้าถึงเมืองพระยาไชยภักดีแล้วออกมาต่อผู้ ถ้าต่อผู้ไม่แท้ (*) ให้พากัน
ลงมายู่เมืองนครจำปาศเมื่ออ่านได้รู้ข่าวหลักร้ายอันนั้นแล้วจึงประกาศ
พิธีโดยใจดีด้วยสัญญาเหียน (๒) เวลามาก ๒ โมง ขึ้นเหียน
เสร็จแล้ว เวลามาก ๓ โมงบูชาเหียน น่าย ๕ โมง กลับมาวัดสังเคศ
เหียนดีตลอดดี ตามวิธีบอกไว้ ข้าศึกพวกป้อนคงมาไม่ถึงเมืองพระยา
เป็นแน่แท้

ฝ่ายพระสุริยภิกษุจึงว่า พวกเราจะไม่มาชิงเมืองพระยา
เป็นอันขาด แต่ว่าวันนั้นจะแตกตื่นตกใจบ้างเพราะมาไล่ไล่ระหัดเจ้า
ร่วมลักขณาเมือง หายวาท่านนั้น

ทุกเวลาเช้าหัด หรือ เห็นแสงสายฟ้าตก เจ้าคุณ นายจุ่มป้า
เจ้าจอม และไพร่ราชบุรุษทั้งหลายแตกตื่นกันที่สาว (*) ขอร้องเร็ว
เพราะมีเสียง ๆ หนึ่งได้ร้องถึงเหียนว่า "แจ้งแล้วถูกไว" เวลาร้องกัน
หลายคำ ลือลือโกธตะก้องกันทั้งไม่ขัดใจเกิดเข้าใจผิดไปว่า "แจ้งวามแล้ว
ไว" ลือลือพากันแตกตื่นหนีกันไปทั่ว เมื่อมั่ววุ่นสับสนลงไปได้

วันรุ่งขึ้นที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ นายภักดีวันส เหา
หลังสืบจากเจ้าสนาม (*) เมืองจำปาสก ๓ ฉบับ ใจความว่า บ้านเมือง
เรียบร้อยดี เจ้านายกะเกณฑ์ไพร่รักษาเมืองเหมือนเมืองพระยาแวน

(๑) คำว่า "แท้" ภาษาถิ่นมลายูคือ งาม

(๒) ภาษามลายูโบราณชื่อคุณพระเจ้าศักดิ์สิทธิ์ มีพระบูชาเก็บเพื่อขอขมาหรือให้
ลาภ

(๓) ศาสนาพุทธที่ชาวเมืองมลายูโบราณมักเรียกกันว่า "ศาสนา"

(๔) ที่เมืองหลวงพระบาง

เจ้าหลวงเมืองปางก็บอกพวกจลาจลไว้ว่าอย่าเสียแล้ว รีบรู้เมื่อเร็ว ๆ
นี้ว่าพวกโจรโยมเข้าตีเมืองนครลำปางเวลานี้ เจ้าหลวงพากันบุช
อักษระนามเมืองกับบุชไพร่มาเมือง

ต่อมาบุชไพร่คนหนึ่งอยู่เมืองแพร่ หนังสือจากเมืองแพร่มา
ถึงเมืองพะเยาว่า เจ้าคุณถามว่าเมืองแพร่แตกเมื่อใด นายนั้นมัน
ให้การว่า เมืองแพร่แตกทั้งหมดเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๕
แล้ว

มีหนังสือจากเมืองนครลำปาง ๑ ฉบับ มีใจความว่า เมืองโค
รบจลาจลโยมขณะ ทหารจะอด ๕ บาท และเงินศึกษาพลี ๑ บาท
ให้ด้วย

วันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ หนังสือจากเมืองนครลำปาง
แจ้งว่า ผู้ว่าโยมประมาณ ๕๐ คน เข้าตีเมืองนครลำปางเวลาเช้า
พร้อมกับกับโยมโยมหลาย ๑๕ คน พวกคนเมืองนครลำปางสู้กัน
เดียว

เจ้าหลวงเมืองปางแต่งตั้งให้นายพลาน นายตุ่น นายก้อน ลงไป
เมืองนครลำปาง เพื่อรับฟังข่าวเสียงราวต่าง ๆ กำหนดไปภายใน ๕
วัน หือกลับถึงเมืองพะเยา นำข่าวมาส่งว่า ทราบว่าพวกคนไท
(นักโทษ) ที่ถูกขังอยู่ที่เมืองนครนั้น ซึ่งมีเมืองพะเยาหมดแล้วเพราะ
เจ้าหลวงเมืองนครท่านปล่อย และข่าวว่าพวกไทที่สู้กับพวก (๕)
เมืองราวก็ขึ้นกันหมด

(๕) ศาสตราจารย์... ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สนับสนุนว่าศาส

วันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ นายอ้อขาว จากเมืองนคร มาถึงเมืองพระยา บอกว่าเมืองนครแตกแล้ว เจ้าหลวงเมืองเลยกับ เจ้าคุณศักดิ์หนีไปอยู่เมืองเชียงใหม่แล้ว

วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เวลาบ่าย ๓ โมงเย็น นาย ทูต นายอ้น จากเมืองนครมาปางมารวอด ได้นำหนังสือมาว่า พวก เงี้ยวได้ยกพวกเข้าปล้นเมืองนศรเวลา ๓๗.๐๓ น. เข้า พวกชาวเมือง- นครฆ่าตัวตายไปเสีย ๒๓ คน

วันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เจ้าหลวงเมืองพระยาธิบดี ราชเมืองได้เงิน ๑ แลกกับหัว

เวลา ๑๒ โมง นายหนานหลาน จากเมืองนครมาปางมารวอด บอกว่า พวกขโมยเงี้ยวตายอีก ๒๔ คน พวกชาวใต้ พวกเจ๊กจีน หนี ไปอยู่เชียงใหม่หมด

วันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้รับแจ้งว่า พวกเงี้ยว ๓๒๐ คน มีม้า ๑๔ ตัว ช้าง ๓๓ ตัว เดินทางมาถึงบ้านถ้ำแล้ว เจ้า อุปราชน้อยมหาชัย ศักดิ์สาร ไปตรวจดู เป็นพวกเงี้ยวเมืองเกาะไม่ ใช่ว่า

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ มีหนังสือจากเมืองนคร- ลำปาง แจ้งมาว่า ทหารไทยบุกเข้าไปยึดในเมืองแพร่ได้แล้ว พวกโจร เงี้ยวหนีออกจากเมืองแพร่ แล้วมาตั้งอยู่ในเขตเมืองสอง มีจำนวน โจรเงี้ยว ๔๕๐ คน อาจจะเข้าปล้นเมืองงาวในวันต่อไป

วันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ นายหนานคำมุด ถูกจาก
เมืองนครมาทราว่า เจ้าเมืองนคร เมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่
พากันถว้ทานใจเจียวที่เมืองแพร่ รู้ว่าพวกเจียวหนีไปสมทบเจ้า
จอมและหมู่คือเจิ้งกัณเมืองนคร ขณะนั้นคำมุดไปถึงสิ้น ทหารจับ
หนานเลนมาเขียน โทษเพราะสนับสนุนพวกเจียว เขียน ๒๕ แต่

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ หนังสือมาจากเมืองเชียง-
ใหม่ ใจความว่า ทหารไทยจากมณฑลนครกรุงเทพ มาถึงเมืองเชียงใหม่
จำนวน ๓,๕๐๐ คน ในจำนวนนี้ ทหารของ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
๒,๕๐๐ คน สหราชธวัชพระสุวาทย์ ๕๐๐ คน ทหารของพระยา
อนุชิตมี ๑,๐๐๐ คน รวมทั้ง ๓ เหล่า มี ๓,๕๐๐ คน

ได้ทราบว่าส่วนคำ คำยาน กับ ผูกคำ สนใจจากบ้านแม่มา-
เรื่อ และพวกเจียวบ้านแม่คำ และพวกที่อยู่บ้านคุ่นได้กัณฑ์ไปพบ
เช่นกัน พวกนี้มักเป็นได้สีกให้พวกเจ้ามาปล้นมักบอกที่สุญอาศัยให้
การตั้งอยู่เป็นต้น และได้ทราบจากหนังสือจากเมืองนครมาว่า เจ้า-
ราชธวัชสนิทกับหมู่ทหารจะยกขึ้นรณเมืองพะเยา จะมาถึงเมืองพะเยา
วันนี้ และได้ทราบว่านายหนานเลน ถูกทหารนำไปประหารตัดคอ
เสียแล้ว โทษเพราะสนับสนุนพวกเจียว

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ไปเขียนหนังสือประ-
กาศกัณฑ์ขัณฑ์พระชนกขัณฑ์ กัณฑ์ (ทำลาย) สถานที่วัดเจียว
และได้เอาใบบอกที่บรรพพระราชูปถัมภ์กับข้าราชใช้ เพราะวัดนี้เป็นของ
พวกเจียวมาบรรพพระปฏิสังขารขึ้น ซึ่งได้แก่วัดลัทธิจอมเจียวเจียววัน เมื่อ

พวกเสื้อหัวเกรงจะเกิดความเคียดแค้นจากประชาชนจะพากันทำลาย
เป็นต้น จึงได้ห้ามไม่ให้ทำร้าย

วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ พวกทหารจากเมืองนคร
มามีจำนวน ๗๔ คน มีเจ้าราชสัมพันธ์เป็นหัวหน้า กับ มีสเตอร์
เย็นแซน ซึ่งเบ็ดเตล็ดตำรวจมือปราบ เป็นชาวต่างชาติ เล่นมั่วรัก

วันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ พวกทหารไทยเดินทางมา
จากเมืองนคร และเมืองรว มาถึงเมืองพระยา เวลาบ่าย ๔ โมง
(๑๗.๐๐ น.) มีจำนวน ๑๓๐ นาย มีเจ้าสุริยะ เป็นหัวหน้าพร้อมกับ
กุลเด่งมี และเจ้าอุตรการ (*)

วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ เจ้าราชสัมพันธ์ กับ มีส-
เตอร์เย็นแซน และพวกนายทหาร ตำรวจ ย้ายไปปราบเมืองเทียว
หมก เจ้าราชวงศ์ไปด้วย ต่อมานายคำมิดะ จากเมืองทิงมาไปหา
หาพระนายแสงฟ้า เธอไปเห็นเหตุจึงช่วยหลายคน เช่น สก้าคำ ส่างคำ
นางแสง พวกนี้ช่วยกันหนีไปเข้าพวกกับพวกอยู่บ้านชกัมกำลัประ-
มาณ ๕๐๐ คน

วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ เจ้าคุณ พวกทหารไทย
เจ้าอุตรการ เจ้าสุริยะ ยกทัพกลับไปยังเมืองนคร มีพวกทหาร ๑๓๐
คน กลับไปหมด

วันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ เจ้าราชวงศ์พระยา เจ้า-
ราชสัมพันธ์ ไปเมืองทิง เดินทางถึงบ้านฉ้วนดะ แล้วใช้คนไปต้อน
(๑) ความเป็นมาของประวัติศาสตร์เมืองนคร อังคณา

มีเยวที่ปรองดองแต่ก็ยังมี ขณะนั้นน้ำแม่พูนของต้นฝั่งข้ามไม่ได้ ๗๒ ไป
ข้ามท่าหาดเหล็ก บ้านคำ ถึงบ้านแก้ว บ้านลงมา แม่กา เข้าเวียง

วันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๕ เจ้าราชสัมพันธ์ เจ้า
อุบลราชการกับพวกทหาร ๗๘ คน ๑ กองทัพกลับลงไปเมืองนคร
เจ้าราชวงศ์เมืองพะเยาก็ไปด้วย ในวันต่อมาทหารที่รักษาอยู่เจ้า
จับพวกเยวที่บ้านน้ำเตลมีพวกเยว ๓ คน แต่จับได้เพียงคนเดียว
จึงหนีไปก่อน ๒ คน

วันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๕ เวลาเที่ยงวัน มีพวกคน
ใช้แคว่นล้นดอยน้ำเตล มาแจ้งข่าวที่ศาลว่า พวกเยวเดินทางมาถึงบ้าน
น้ำเตลมีจำนวน ๑๐๐ คน

วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ เวลา ๑๗.๐๐ น. (๖ โมงเย็น)
ได้มีเจ้าหน้าที่...กับเจ้าหน้าที่และแก่บ้านห้วยแก้วนำหนังสือมาถึงศาล
แจ้งว่า ขณะนั้นหมู่บ้านเตลแตกแล้วกันไปกระจัดกระจายหมดแล้ว
ถูกพวกเยวเข้าปล้น และจับได้ประชาชนอยู่ไม่ได้ และเยวพวกนี้
มีจำนวน ๕๐๐ คน กำลังจะเข้าเมืองพะเยา เจ้าหน้าที่เทศน์ละมอด
หลวง ๓ นั้ เพื่อสัญญาให้ประชาชนอพยพลงพื้นที่ที่เอเวีย
บัสกันห้วยแม่บึงต่อไป

วันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ เวลา ๑๗.๐๐ น. (๕ โมงเย็น)
เจ้าคุณ นายจุฬา เจ้าราชวงศ์ (๑) แยกไปเมืองนคร เพราะทราบ
ว่าพวกเยวจำนวน ๕๐๐ คน จะมาถึงบ้านห้วยแก้ว

(๑) เจ้าราชวงศ์

วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เรา (พระครูศรีวิธานวชิร-
ปัญญา) ได้เก็บสิ่งของที่จำเป็นขนย้ายไปอยู่วัดละ (ซึ่งท่านเคยอยู่มาก่อน) แต่พระสุริยมาห้ามขอร้องไม่ให้ไป ถึงเวลาเย็นยลสิ่งของ
กลับมาวัดเก่า (วัดราชคฤห์) เพราะมาประจำอยู่วัดนี้ เวลากลางคืน
ถ้า พวกผู้ร้ายมาขว้างคือปาฏิกที่อยู่อาจจะเป็นสมุนเขมรทวงเงี้ยวก็ได้

วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เวลาบ่าย ๒ โมง พวกเงี้ยวเข้า
ในวังสะเยา ๑๒ คน เวลาบ่าย ๓ โมง พวกเงี้ยวเข้ามาเพิ่มอีก ๓๐
คน และเพิ่มปืนเรื่อย ๆ ถึงเวลา ๒ หุ่ (เวลา ๒๐.๐๐ น.) พวกเงี้ยว
เข้าไล่ฟันเกือบตอกกันคอ จึงไล่หนีเอาตัวรอด หนีออกจากวัดไป
เวลากลางคืน ไปแจ้งสว่างที่บ้านแม่สาท่าข้าม

วันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ จากบ้านท่าข้ามถึงปอนท้าง
ทุ่งกลางนา บ้านหลวงเมืองงาว ๑ คืน

วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เดินทางจากทุ่งทุ่งนันทอง
ไปนอนค้างป่าหระ เมืองงาว

วันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ฉันทะแล้วออกเดินทางจาก
ป่าหระ ไปนอนศาลาบ้านแม่มาท่าดี เมืองนครลำปาง

วันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ฉันทะแล้วออกเดินทางจาก
ศาลาแม่มาท่าดี ไปบ้านเสด็จ เขatikันอนวัดเสด็จเมืองนครลำปาง

วันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ฉันทะแล้วออกจากวัดเสด็จ
ไปตั้งเมืองนครลำปางแล้วได้ไปเฝ้าเจ้าหลวง เจ้าคุณ มีโต๊ะเงิน

ประวัติคนลาววัย

ร.อ.แฮนส์ พากวิชัย หงษ์ทอง

เกิดที่เมืองจันทบุรีประวัติคนลาววัย
ที่บันทึกแฮนส์ แฮนเซ่น

ถนนวารี ตึกระฟ้า แอสดี เจนเซ่น
 อยู่ฝั่งซ้ายเขย่ง ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
 ห่างจากตัวเมือง ๑๒ กม.

และไปมณฑลเจ้าคุณแม่ทัพให้ทรงทราบแล้วไปพักนอนที่วัดเชียงหมั่น
ซึ่งเป็นวันแรกที่ไปถึง

วันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ พักผ่อนในเวลาตอนเช้า
จนเพลแล้วได้ย้ายไปวัดสวนดอก เพื่อปรึกษาพระเถระผู้ใหญ่พักอยู่
๓ คืน

วันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ย้ายจากวัดสวนดอกที่ปนออก
พักอยู่วัดบุญใน วัดป่าสนุกใต้ เพื่อสะดวกการติดต่อกับทางเจ้าหลวง
จะได้รู้เรื่องราวของบ้านเมืองมณฑลเกิดขึ้นบ้าง

วันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ พักผ่อนที่วัดป่าสนุก จน
เช้าแล้วไปเวียงเหนือ และมาที่ท่าวังศาลและไปวัดพิชัย เสร็จเข้าเฝ้า
เจ้าคุณแม่ทัพแต่เช้าวัน เพื่อไปฟังข่าวจากเมืองพะเยาว่าเป็นประการ
ใดที่พวกเงี้ยวเริ่มปล้นท้องถื่นสืบตั้งอยู่เสมอ

วันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ พักอยู่วัดป่าสนุก วันนี้ได้
รับฟังข่าวจากเมืองพะเยาว่า ทหารยกกองทัพเข้าตีพวกเงี้ยว เงี้ยวผู้
ไม่ไว้ใจหากันแตกกระจัดกระจายที่บ้านแม่ตำข้าว

วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ นอนที่วัดป่าสนุกจนถึงเช้า
แล้ว ไปคุมเจ้าหลวง วันนี้ได้ข่าวว่า เจ้าจอมและกองทัพลาวยก
เข้าไปยึดตัวเมืองพะเยาได้แล้ว เข้าอยู่ในเวียงพะเยาตรวจเบียดเบียนอย่าง
เจ้าผู้วันที่ ๑๕ ตุลาคม และคืนวันนั้นตั้งนอนค้างอยู่วัดป่าสนุกที่นั่น

วันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ นอนพักอยู่ที่วัดปรางค์กู่
 คืนเจ้าหลวง ได้เห็นเจ้าราชบุตรเดินทางมาจากเมืองพะเยาเข้ารายงาน
 ที่ค่ายนามขจรว่า เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม ที่ผ่านมานี้พวกโจรเงี้ยว
 แอบอยู่ข้างทางลัดยั้งนามมีดเลี้ยวเข้าค่ายตอนที่หัวขี้เกียจ ขณะที่อยู่
 สู้รบกับพวกเงี้ยว โดยใช้มันเป็นพาหนะวิ่งออกสลับเข้ามาก่อน ลูกน้อง
 สหายทัน จึงถูกยิงถึงแก่ชีวิตข้างฝั่งขวาของห้วยรับอาวุธอยู่น่าหน้า
 บ้านญาละดะร้างอนุสาวรีย์ไว้

วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ นอนปรางค์กู่ ฉันทาแก้ว
 ไปคุ้มเจ้าหลวง เห็นหนังสือเจ้าราชบุตรกรมเจกมัยนามแก้ว เมืองพะเยา
 ว่า ในวันที่ ๑๔ ตุลาคม กองทัพใหญ่ของสยามไทยเข้าพักอยู่ในวัด
 แม่คำทอง (เข้าใจว่าเป็นวัดแม่คำภูมินทร์) ส่วนวันที่ ๑๕ ตุลาคม
 นอนพักอยู่ที่วัดปรางค์กู่เป็น ๑ วัน

วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ พักอยู่ที่วัดปรางค์กู่ เวลา
 ฉันทาแก้วเข้าไปคุ้มเจ้าหลวง ได้ทราบข่าวว่าเจ้าราชบุตรส่งหนังสือ
 จากเมืองพะเยาว่า วันที่ ๑๔ ตุลาคม สกน กองทัพใหญ่ของสยาม
 ไทย เข้าถึงบริเวณเมืองพะเยาได้หมดแล้ว รู้สึกมีความสบายใจยิ่ง
 แล้ว

วันที่ ๒๐-๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ทั้งสองวันนี้ได้เตรียม
 ทပ်และเสบียงอาหาร เพื่อเดินทางกลับเมืองพะเยา เพราะเหตุว่า
 สงบแล้ว จึงเตรียมลี้ภัยเดินทางกลับเมืองพะเยาต่อไป

วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ เวลาเช้าฉันงยแล้วออกเดินทางจากวัดประตูกเดินทางด้วยเท้าออกตั้งเต้เช้า เวลาเย็นถึงวัดพระธาตุเสด็จ ค่ำ ๑ คืน

วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ฉันงยแล้วออกเดินทางจากวัดพระธาตุเสด็จไปพักนอนที่หมู่บ้านจำป๋วย ใกล้กับประตูมัท ๑ คืน

วันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๔๕ เวลาเช้าฉันงยแล้วออกเดินทางจากหมู่บ้านจำป๋วยเขตเมืองลำปาง มานอนช้อยู่ที่บ้านเวดเมืองงาว ๑ คืน

วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ฉันเข้าแล้วออกเดินทางจากบ้านเวด ไปนอนวัดบ้านพร้าวเขตเมืองงาว

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ฉันเข้าแล้วออกเดินทางจากวัดบ้านพร้าวไปนอนที่บ้านสักเข้เขตเมืองพะเยา

วันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ฉันงยแล้วออกเดินทางจากบ้านสัก มาถึงวัดหัวข่วงซึ่งอยู่ในกำแพงเมืองพะเยา พักผ่อนเพราะเดินทางเหนื่อยหอบมาก

วันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ นอนค้างอยู่ที่วัดหัวข่วง วันนี้ได้ทราบว่าทหารจับนายพล บ้านทุ่งหลวงไปประหาร (สังหาร) ที่ประตูท่าแขก (ประตูนี้อยู่หลังวัดราชคฤห์) นอนออกหลวงไปวังสารเจ้ามีจุ่มันนี้ บริเวณที่รื้อป่ามาขอเข้าไปเป็นน้ำชาทำทั้งคืน จนถึงดงกวัน เป็นที่ประหารบุคคลเป็นจารกรรมช่วยเหลือเมืองมว-มว(เขียน)

วันที่ ๓๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ มังนอันค้างอยู่ที่หัวข่วง
 ดียเป็นวันเดียวที่เคยอยู่นานกว่า

วันที่ ๓-๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ก็ยังกำหนอนอยู่ที่หัว
 ข่วง ส่วนเจ้าเพี้ย ๒ พฤศจิกายน ได้มีทหารจับเอาหลายมา บ้านทุ่ง
 หลวง คงคำได้ นำไปประหารด้วยวิธีทักล่อที่ประตูทำเป็น ทหาร
 ประหารผู้ลี้ภัยหลวง ๘ คน ขาดบ้านเมืองเป็นรายที่สอง

วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ เมื่อนอนพักพักผ่อน
 เหนื่อย จึงกระตือรือร้นถึงขงได้เวลาอันเป็นที่สมควรแล้ว ก็เดินทาง
 ออกจากหัวข่วงไปวัดราชคุณท์ เป็นสถานที่อยู่ปัจจุบัน

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ วันนี้ปรากฏว่า พวก
 ทหารไทยจับพวกเงี้ยวไปนอนประทุษร้ายด้วยวิธีทักล่อถึง ๔ ครั้ง บุก
 (เป็นเรือนคนใจที่ขังด้วยมือถึง ๔ ครั้ง แล้วในอุก-กู่เชียน) ๓ ไร่
 วันนี้ เจ้าคุณหลวง และนายจุนป่า เดินทางมาจากเมืองนครเมือเมือง
 พระยาหลวงคำ

วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ จันทรธนูแล้วใหม่สด
 เจ้าหลวง และใหม่สดพาพระยาแก้วขึ้นบัญชีสิ่งของซึ่งเกิดการเสียหาย
 ในที่หอเวลาโจรเงี้ยวเข้าปล้นและได้หัววัวตัวหนึ่งไปอยู่เมืองนครจำปา

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ เจ้าราชบุตรมาเอาพระ
 เจ้าแก้วไป ๓ องค์ และได้ข่าวว่าพวกทหารจับเอาเงี้ยวที่เขาไป
 ประหารในวันที่ ๖ พฤศจิกายน แต่ยังไม่ถูก เขาไปยังข้าอีกทีหนึ่ง

พระพุทธรูปนามาโดยสลอก สิบสองลงไปถึงลูกหลานตอน บรรดา
หลานเหลนมีฐานะเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ คู้ห้อย เป็นจำนวนมาก

ในครั้งรัชสมัย สมัยตำแหน่งหน้าที่ในทางปกครอง เช่นมี
ฐานะเป็นแคว้น แก่น้ำ หรือมีฐานะทางปกครองที่มีครั้งศกุนต์ จึง
เป็นทำเลการค้าขายของชาวบ้านทั่วไป ทางการค้าขายจึงขึ้นเป็น
"แดน" เรียก บุณย์หัว ชรรณว่าบุคคณที่มีผู้ยกย่องนับถึงมีคุณ
สมบัติเพียบพร้อมเช่นนี้ ทำให้ชาวต่างประเทศสนใจ เข้ามาค้า
ขายในโอกาสของการแก้ไขวิถีของไพร่ประชาชนชาวไทย
ข้าราชการ คหบดีพ่อค้า จึงเป็นโอกาสของพวกชาวต่างชาติที่กวัดงำ
เมืองขึ้นอยู่ในขณะนั้น เพราะมีหลายประเทศได้กลายเป็นเมืองขึ้นของ
อังกฤษ อาทิ ประเทศพม่า บอญ มาเลเซีย และดินแดนของประทศ
ไทยบางส่วน เช่น เกาะหมาก หรือ เกาะปันงั ซึ่งถูกอังกฤษแบ่ง
เอาไป

ด้วยเหตุนี้ ฝรั่งต่างชาติจึงวางแผนและมีแผนนโยบายทำ
เมืองขึ้น โดยเข้าไปล้นทับกับบุคคลผู้มีอิทธิพลทางบ้านต่าง ๆ เช่น
ผู้มีฐานะดี มีกำลังด้วยทรัพย์สินสมบัติ บุคคลที่มีอำนาจการปกครองบ้าง
และบุคคลที่มีผู้เคารพยำเกรง เมื่อคนพวกนี้ได้เป็นพวกของตน ย่อม
ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนทางการเมือง การปกครอง การสังคมและ
การเศรษฐกิจ ยกเว้นการเสียภาษีอากร ยกเว้นการเกณฑ์ทหารและ
ยกเว้นการเกณฑ์แรงงานเป็นต้น พยายามหลอกล่อ ให้คนมองเห็น
ความจำเป็นของชีวิต จึงมีจิตใจเอียงเข้าเป็นสมัคพรรคพวก ย่อม
อยู่ใต้อำนาจของพวกชาวอังกฤษ โดยกองสุลต่านอังกฤษจะออกหนังสือใบ

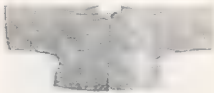
แดงให้ โดยผ่านเจ้าหน้าที "เฮ็ดแมน" เมื่อใครได้จับแล้วจะออกเป็น
คนที่เป็นอยู่ในบังคับของอังกฤษอย่างไม่วินิจฉัย

บุ้เชนผิว เหมอชื่อ ก็ตกอยู่ใต้อำนาจของรัฐบาลอังกฤษ
โดยผ่านการควบคุมจากพม่าหรือไทยใหญ่ทั้งรอบครี)

แม้แต่พวกไทยใหญ่ที่เข้ามามีกำลัง เมื่อรู้ว่าเจ้ามาดามตนอยู่
ในแหล่งหรือท้องที่ใด ก็มักจะนำพาตนและพวกที่อยู่บนสะพาน
เข้ามาสมัครรับที่จะพาตัวและประกอบอาชีพการงาน เมื่ออยู่มาจนแล้ว
ย่อมรู้ทิศทางเข้าออก รู้แหล่งสมทบตัวของประชาชนตามหมู่บ้านต่าง ๆ
เมื่อมีการก่อการจลาจลขึ้น พวกเงี้ยวเหล่านั้นก็จะคิดเป็นกองโจรเข้าทำ
การปล้นทรัพย์สินของทางราชการ และของประชาชนอย่างสะดวก
สบาย ไม่มีใครเข้ามาขัดขวาง ทำเป็นหน่วยเล็ก ๆ เข้าใจดี
หัวเมืองต่าง ๆ การที่พวกเงี้ยวเหล่านั้นรู้ทิศทาง รู้แหล่งสมทบ
อาหารเป็นอย่างดี ก็เพราะอาศัยพวกพม่า เงี้ยว ที่เข้ามาอยู่ก่อนช่วย
เหลือสนับสนุนบอกทิศทางแก่พวกเงี้ยวที่เข้าทำการปล้น บ้านที่ครอง
พระครูศรีวิภาสวชิรปัญโญกล่าวไว้ชัดเจนหนึ่งว่า พวกเงี้ยวเข้ายึดเมือง
พะเยา พวกเงี้ยวที่บ้านสบคำ และที่ตำบลต่าง ๆ มีแม่น้ำเวียง บ้านดู่
บ้านฮั่น ก็จะหลบหนีไปหมด ไม่มีใครทราบว่าไปอยู่ที่ไหน ซึ่งความ
จริงก็คือไปรวมกับพวกเงี้ยวด้วยกัน เพื่อไปปล้นยังดินอันต่อไปนั่นเอง

เมื่อพระกัณเฑียรเจ้าเมืองพระยาเบะเห็น พระยาอุตรประเทศพิศ
และเจ้าอุปราชมาหาชัย ศิริสมุทร จ้าวผู้ก่อนจึงรีบเดินทางไปเมืองลำปาง
นำความเข้ารายงานเจ้าหลวงเมืองนครลำปางให้ทราบ แล้วขอคำจะ
ทหารตำรวจขึ้นไปปราบปรามโดยด่วน ฝ่ายเจ้าหลวงเมืองนครลำปาง
ทราบเรื่องนี้แล้วก็ไม่ชักช้า จัดส่งกองทหารตำรวจ ทหารขึ้นตามตัว
ทันที เมื่อถึงกลางทางทหารตำรวจเดินทางไปถึงเมืองพระยาเบะ เข้เขก
แม่ทัพเข้าบ้าน ก็มีการตั้งของทวงเงี้ยวซึ่งเดินทางจากตัวเมืองพระยาเบะ
ประจันกันที่นั่น จึงตั้งกำลังระดมยิงกันเป็นการใหญ่ กำลังของทหาร
และตำรวจไทยมีมากกว่า ทำให้พวกเงี้ยวถอยร่นไปทางทิศเหนือตาม
เส้นทางเป็นกลุ่ม ๆ จนในที่สุดได้แตกกระจัดกระจาย ชั่วนี้เองที่
กัปตันเบนเช่น ขึ้นมาได้ แล้ววิ่งไล่ติดตามข้าศึกไปก่อน จนถูกเงี้ยว
ตามไม่ทัน ข้าศึกซึ่งลี้ภัยและซ่อนใจก็อยู่ข้างทาง ได้ยิงสปริงเกอร์เช่น
เดียวชีวิตที่แท้ ที่บ้านเวียงก๊อง พวกลูกน้องเห็นนายเสียชีวิต ก็ไม่คิด
เกรงกลัว ขโมยได้พวกเงี้ยวแตกกระจัดกระจายจนรวมตัวกันไม่ได้ และ
ในที่สุดก็ยึดเมืองพระยาเบะกลับคืนมาได้ ส่วนพวกเงี้ยวที่จับได้ ในครั้งนั้น
นำไปประหารชีวิต เป็นจำนวนมาก

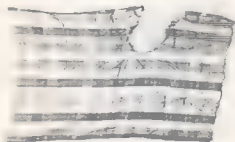
เมื่อเหตุการณ์ได้สงบลง หลังจากที่ทหารตำรวจได้กวาดล้าง
จนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ต่างก็มาหาสาเหตุแห่งการจลาจลครั้งนี้ว่ามา
จากอะไร ผลสุดท้ายได้ข้อสรุปว่า คงจะเกิดจากเหตุการณ์เหวี่ยงน้อง

เรื่องตัวนี้ เป็นของปู่แสนดี เสมอใจ
สวนวิเศษและถูกประหารชีวิต

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เวลา ๑๖.๐๐ น.

ณ สุสานป่าละเมาะ

หัตถ์ข่อยโบราณ ของพระแสนหัว เสมอเชิด
แห่งโรงกระบวนขิดที่ถูกนำไปประหารชีวิต
ภายหลังถูกทหารนำมาฉีกแบ่งกันได้คนละชิ้นเพื่อนำไปบูชา

มาจากพวกอังกฤษได้แสงหาเมืองขึ้น แล้วยุบแยกพวก เจียว ซึ่งหม่า
หนุ่นหลงอยู่ เพราะพวกเองก็ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษอยู่แล้ว จึง
ยุบแยกให้เกิดจลาจลขึ้น เพื่อจะใช้อิทธิพลเข้ามามีส่วนควบคุมชาวไทเขตน
เหนือ ให้ยินยอมยกประเทศไทรมาบางส่วนคล้ายกับพวกอังกฤษเคยยึด
ครองเกาะบอร์เนียว แต่ฝ่ายจีนอาศัยเมืองเหนือรู้ทันจึงสามารถปราบปราม
ไว้ได้

หลังจากนั้น ทางการคงคิดหาหนทางที่จะทำให้การจลาจลหรือ
พวกนี้ ให้การสนับสนุน ให้กำลังช่วยเหลือพวกชาตินี้ : ผู้ใดที่อยู่ใน
ข่ายว่าเคยช่วยเหลือชาตินี้ก็จะถูกจับประหารชีวิตทันที หรือไม่ก็นำ
ขึ้นศาลทหาร เมื่อมีหลักฐานแจ้งชัดถึงประหารชีวิต รวมทั้งหมด
๕ คน ตามการบันทึกของพระครูศรีวิศาสดาชีวิตปฏิญาณ ลงวันที่ ๒๒
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔

โดยตอนนั้นแล้ว หนึ่งในจำนวนห้าคนนั้น ถูกกล่าวหา
ว่าเป็นผู้ให้พยานว่า ส่วนน้อย ผู้ซึ่งถูกสงสัยว่าเป็นผู้ลี้ภัยกับต้นเฮน-
เซ็น จม ขดและปฏิญาณให้ประหารชีวิตกับเขาเกี่ยวกับ แต่พวก
ตำรวจตามจับตัวไม่ทัน เพราะตัวนั้นไปอยู่เชียงใหม่ ศาลจึงตัดสิน
ประหารชีวิต บุคคลนี้ ผู้ให้การสนับสนุนดังกล่าวนั้น

ภายหลังบ้านเมืองสงบแล้ว ฝ่ายอังกฤษจึงทราบว่า บุคคลนี้
เป็นบุคคลที่ยุอยู่ในบังคับของอังกฤษ แต่ถูกพระเมืองไทยคัดค้านประ-

หารชีวิต โดยไม่ขึ้นศาลของกงสุลอังกฤษแต่อย่างใด จึงประท้วงต่อ
รัฐบาลไทย นาวานำบุคคลในบังคับอังกฤษโดยพลการ ไปตั้งส่งให้
ประเทศไทย^๕แห่งสหประชาชาติเอเชีย ให้รัฐบาลอังกฤษทราบโดยด่วน
ฝ่ายรัฐบาลไทยก็ได้ชี้แจงเหตุผลการประหารชีวิตผู้แสนสวไปโดยฉะ
เอียด พร้อมแนบยอมรับแก้ไขในสิ่งผิด และหาทางออกเพื่อเห็นแก่
ไมตรีของสองประเทศ ซึ่งเรื่องนี้ปรากฏตามคำพิพากษาของศาล
ระหว่างประเทศ ดังนั้นหลักฐานจากหนังสือพิมพ์ไทยหลังข่าว ฉบับที่
๔๖๘ ประจำวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ ในฉบับนี้ว่า "เกร็ด
เก่า" รวบรวมโดย นายอินทรา ดังนี้—

จาก...หนังสือพิมพ์ ไทยหลังข่าว

ฉบับที่ ๔๖๘ ประจำวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

เกร็ดเก่า

รวบรวมโดย...นายอินทรา

อังกฤษเล่นเรื่องประหารคนในบังคับ

เมื่อเดือนตุลาคมคริสต์ศักราช ๑๙๔๑ (พ.ศ. ๒๔๘๔) ใน
ระหว่างที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีแห่งที่ใหญ่มากตั้งกองทัพอากาศ
ทหารเข้าปราบปรามพวกเงี้ยวที่ก่อการกำเริบขึ้นทางภาคเหนือของ
กรุงสยามนั้น เจ้าพนักงานได้จับกุม "ตองซู" ผู้หนึ่งโดยสงสัยว่าสมรู้

เป็นใจกับพวกโจรที่ก่อการกำเริบ ต้องรู้ผู้เชื่อบู๊ผิว บ้านอยู่ในเมือง
ทะเลสาบ และเป็นคนใกล้ชิดกับเจ้าแห่งราชการไว้ว่าเป็นคนในบังคับ
อังกฤษ

เมื่อจับกุมบู๊ผิวเอาไว้ได้แล้ว เจ้าพนักงานได้นำตัวบู๊ผิวเข้า
พิจารณาตัดสินในศาลทหารซึ่งตั้งขึ้นที่นั่น อันมีเจ้าราชบุตรเมืองนคร
ลำปาง เจ้าราชภาติกาวงศ์ กับผู้ช่วยอีกสองนายหนึ่งเป็นผู้พิจารณาคดีพากษา
ในที่ศาลทหารใกล้ตึกหิน "โสมเร็วพลัน" ให้ลงโทษถึงตาย และได้
ประหารชีวิตบู๊ผิวไปตามคำพิพากษา

แต่หลังจากนั้นก็มีสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยาม
กับกรุงอังกฤษ ได้กำหนดลงนามเสียแล้ว และผลประโยชน์ของคนชัก
บังคับอังกฤษไว้ว่า หากคนในบังคับอังกฤษถูกจับกุมแล้วเจ้าพนักงาน
ฝ่ายไทยจะต้องปล่อยตัวไปชำระในศาลต่างประเทศ ซึ่งในภาคนี้เมื่ออยู่
ที่เชียงใหม่ และไปทางสุดอังกฤษที่นั่นจะสมมุติลงมาเป็นอยู่ของบู๊ผิว
จับกุมตัวได้ เมื่อรัฐบาลอังกฤษทราบเรื่องการประหารชีวิตบู๊ผิวคนใน
บังคับอังกฤษเข้าจึงได้สอบถามรัฐบาลสยามว่า เจ้าราชบุตรและเจ้าราช
ภาติกาวงศ์มีอำนาจอย่างไร จึงได้ชำระและลงโทษคนในบังคับอังกฤษ
พร้อมกันนั้นก็ได้มีบรรดาเสนาบดีไทยขอพระราชทาน ทั้งสองท่านตั้ง
กล่าววามรณาตัวด้วย

เจ้าราชบุตรและเจ้าราชภาติกาวงศ์ ได้ให้คำทูลต่อทางราชการ
ว่า ในการพิจารณาตัดสินบู๊ผิวนี้ ไม่ทราบเลยว่าบู๊ผิวเป็นคนในบังคับ
อังกฤษ

หลังจากได้รอสรรเสริญความเป็นไปโดยรอบคอบแล้ว ภาระต่าง
ต่างประเทศในขณะนั้น ซึ่งมีพระองค์เจ้าเพชรวงษ์ไวโรประการเป็น
เสนาบดี จึงได้ทรงเปิดการเจรจากับฝ่ายอังกฤษว่ารัฐบาลสยามเห็นว่า
เจ้าราชบุตรกับเจ้าราชภาติกวงศ์ ได้กระทำค้ำประกันที่มี ไปโดยตรง
จากกรุงเทพฯ เพราะฉะนั้นความรับผิดชอบย่อมตกอยู่กับรัฐบาลสยาม
เมื่อฝ่ายอังกฤษได้พิจารณาเห็นว่าความเหมาะสมแล้วแล้ว จึงได้คืน
คำขอให้ส่งโทษเจ้าราชบุตรกับเจ้าราชภาติกวงศ์ เสีย แต่ฝ่ายอังกฤษ
ก็มีเงื่อนไขบางประการ โดยอ้อมจะปล่อยให้คดีเขาแล้วกันไปเด็กก็
เดียวไม่ได้ ต้องมีการแก้ไขซึ่งที่คดีให้รัฐบาลสยามส่งให้เจ้าราช-
บุตรและเจ้าราชภาติกวงศ์กระทำ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้ :-

๑. ให้ชี้แจงให้ปรากฏแก่มหาชนทั้งหลาย และต่ออังกฤษ
อังกฤษที่มีตมนครจำปอง ว่าเหตุการณ์เป็นมาอย่างไรจึงได้
มีการชำระคดีแล้ว
๒. ให้แสดงความเต็มใจให้ปรากฏต่อมหาชนต่ออังกฤษ
ในกรณีที่ได้กระทำไปแล้ว
๓. ให้มอบเงิน ๗,๕๐๑ รูเปีย แก่ตมอังกฤษเพื่อเป็นค่าทำ
ขวัญแก่ญาติของบุพพิตผู้ถูกข่มขืนชีวิต โดยให้มอบต่อ
หน้ามหาชน

เนื่องจากทางฝ่ายไทยได้กระทำผิดต่อสัญญาทางพระราชไมตรี
ไปแล้ว จึงจำต้องอนุโลมตามคำขอของฝ่ายอังกฤษ

หลังจากเรื่องราวทั้งหมดเรียบร้อย พระองค์เจ้าเพชรวงษ์-
ไวโรประการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ได้ทรงออก "แจ้งความ"

ฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) มีใจ
ความว่า

“ถ้ารัฐบาลสยามมีความประสงค์ที่จะแสดงความเป็นอิสระอย่าง
ยิ่ง ว่าเหตุการณ์อันไม่ควรจะเป็นอย่างเช่นการชำระและบริหารชีวิต
ในส่วนที่เกิดมามีขึ้น รัฐบาลสยามจะไม่ได้รับความประสงค์เลยว่าจะ
กระทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างหนึ่งอย่างใดของประเทศซึ่งเป็นไมตรีกัน
และเพื่อที่จะป้องกันไม่ให้เกิดเหตุเช่นนั้นอีกได้นั้น จึงได้มีคำสั่งแก่เจ้า
พนักงานสยามทั่วพระราชอาณาเขต ให้เอาใจใส่ระวังในคดีอย่างเช่น
นี้ ซึ่งจะมีคนอ้างว่าอยู่ในบังคับอังกฤษเกือบทั้งสิ้น และก่อนเวลา
ชำระเช่นนี้ ให้สอบสวนถึงคดีของคนที่นั้นโดยหาวิธีกับกงสุล
อังกฤษโดยทางอย่างอื่น ๆ ให้ได้ความโดยที่ถนัด”

“(นั่นเป็นเหตุการณ์อีกตอนหนึ่ง ซึ่งทางรัฐบาลสยามละเลยสนใจ
ขอให้ฝรั่ง เพราะสนธิสัญญาระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งหลายประเทศ
ทั้งรัชกาลที่ ๔ ทางฝ่ายไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบอย่างสำคัญ คือสัญญา
เสียเอกราชในทางศาล ไม่เฉพาะแต่ชาวยุโรปเท่านั้นที่ไม่ต้องขึ้นศาล
ไทยเมื่อกระทำความผิดอาชญา แม้แต่ชนชาติต่าง ๆ ที่อยู่บังคับของ
ประเทศนั้น ๆ เช่น พม่า มอญ เขมร ลาว ซึ่งเข้าพึ่งพระบรม
โพธิสมภารแท้ ๆ ถ้าทำผิดกฎหมายก็ไม่ต้องขึ้นศาลไทยเช่นเดียวกัน
ต้องขึ้นศาลกงสุลของฝรั่งเองซึ่งหนักหนา สนธิสัญญาหลักคำรามว่า กับการ
แก้ไขในสมัยรัชกาลที่ ๖ หลังจากไทยได้เป็นฝ่ายชนะในสงครามโลก
ครั้งที่ ๑ แล้ว ทั้งแต่บัดนั้นมาฝรั่งทุกชาติรวมทั้งกันนั้นบังคับ เมื่อกระทำ

ผลิตภัณฑ์ต้องขึ้นภาษีเพียงอย่างเดียว ศาลกงสุลต่างประเทศเป็นอันเลิกกันไปสิ้นแต่เงินระ-^๑ผู้เขียน)

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ พ่อเจ้าหอवर เจ้าคุณหอवर และเจ้าราชบุตรเป็นท้าวศรีท้าวร่วมกันไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ร.ท.อ.แสนดี เยนแซน นายร้อยตำรวจทำหน้าที่เป็นนายกองไล่ทหาร ตำรวจ เจ้าโง้งเจ้าชวลิตเจ้าแก้วเจ้าแถมเจ้ากาทำบุญจนเหนื่อยเกินไป ถูกพวกโจรเงี้ยวลักขโมยชิงชิงทางถึงแก่ความตาย เจ้าหลวงจึงพาภิกษุสามเณร ร.ท.อ.แสนดี เยนแซน มาตั้งบำเพ็ญกุศลที่วัดเงี้ยว (๑) นิมนต์พระสงฆ์ ๑๕ รูป ชักน้ำมัยสุกุด ได้บังจยที่ทำบุญ ๒ แดบ (๒)^๑

(ร.ท.แสนดี เยนแซน อายุ ๒๔ ปี เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ เป็นชนชาติชาวอเมริกันเชื้อชาติลาวการเป็นอาสาสมัครเป็นตำรวจไทย ได้รับพระราชทานยศ ร.ท.เทียบเท่ากับ ร.ท. ทำหน้าที่ฝึกสอนนายตำรวจ และได้รับตำแหน่งผู้ตรวจตำรวจนครลำปาง (๑) ซึ่งในสมัยนั้น พระยาราชสุทธาน หรือ ยี่ เช้า ชาวอเมริกันเป็นผู้นำบังคับการกรมตำรวจหลวง ขึ้นตรงกับกระทรวงมหาดไทย โดยถึงมรณภาพ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งทรงกรมเป็น กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เป็นเสนาบดี)

(๑) วัดศรีดอนทิพย์

(๒) เงินใช้จ้างวัดกุฎะมีค่าเท่ากับ ๑๕ สตางค์

(๓) ประกู่หอศีลจันทน์อนุสาวรีย์ ร.ท.อ.แสนดี เยนแซน

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๕ พวกโจรเจ็ดชั่วโคตรเมืองลำปาง นายวัช
คำวจเอก แอนต์ เยนเซ่น คูณกำลังตำรวจ ๑ หมวด เข้าตีพวกโจร
เจ็ดชั่วโคตรสามารถระงับพวกโจรเจ็ดชั่วโคตรไว้ได้

วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ มี ว.ท. ชุ่ม ผู้ช่วยของ
ว.ต.อ.แอนต์ เยนเซ่น ได้นำกองทหารขึ้นไปเมืองพะเยา เมื่อได้รู้
รายงานว่ายังมีโจรเมืองพะเยาได้ ว.ต.อ.แอนต์ เยนเซ่น ได้นำกำลัง
ตำรวจจำนวน ๒๒ นาย ออกหน้าเข้าประชิดกับนักศึก ประท้วงกัน
แม่กาทำขาม ให้ยิงต่อสู้กันอย่างดุเดือด พวกโจรเจ็ดชั่วโคตรไม่ได้ ถอยทัพ
ไปทางทิศเหนือเรื่อย ๆ ฝ่ายปราบปรามได้ติดตามไปอย่างไม่ถอยละ โดย
เฉพาะ ว.ต.อ.แอนต์ เยนเซ่น ได้ขึ้นสู่ภูเขาทำหน้าที่ไปก่อน จนถึง
บ้านวัดเกียง คอนแม่กาทำขาม ใกล้ลำน้ำแม่เตย พวกโจรเจ็ดชั่วโคตรได้ถอย
ยิง เสียชีวิตทันที (๑) ทางฝ่ายนำเมืองได้ระงับการยิงของทหาร
ให้สร้างสนธิสัญญาไว้ ณ หลัก กม. ๕๑ ไร่-พะเยา บนเส้นทางสาย
ลำปาง พะเยา เชียงราย ถนนพหลโยธิน หลัก ๗๘๖/๑ โดยจารึก
ว่า "ว.ต.อ.แอนต์ เยนเซ่น นายภาณิต ชนชาภิคนเมวัก ข้าราชการตำรวจ
ไทย มรดกกรรม ๑๕ ตุลาคม ๒๔๙๕"

(๑) ผู้จับคนคือ ว.ต.อ.แอนต์ เยนเซ่น ผู้บังคับ การปกครองจังหวัดพะเยา
เมื่อก่อนได้ตีพวกนี้ไปอย่างหนักหนา และหลังจากนั้นได้จับตัวพวก
ที่เหลือส่งมอบให้ตำรวจโดยให้มาเป็นประกัน จึงเกิดผู้ให้ประกันพวก
พวกนี้ มีทั้งคนดีทั้งคนชั่วพวกนี้ไม่ยอม เป็นของผู้อื่นแล้ว จึงเกิด
การจับตัวขึ้น ถึงวันที่เป็นสนธิสัญญากับพวกพวกนี้ตามนี้ตามประเพณี
วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ เวลา ๖.๐๐ น. ณ บ้านประจักษ์
ดังกล่าว-ผู้เขียน

วันที่ ๓๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๕ เวลาบ่าย ๓ โมง เจ้า-
ราชบุตรเมืองลำปาง เจ้าราชกาสิวงศ์ และเจ้าหน้าชั้นแก้วมงคล เพื่อ
เสร็จการเสกธำมรงค์ในเมืองวรคำใต้ วันนั้นไปซื้อขลุ่ยสุกขลุ่ยแสนตัว
ได้มา ๑ วา กี่เงินสี่ดึ่งหนึ่ง ในธำมรงค์ ๑ ใน

เมื่อสิ้นเดือน พฤศจิกายน ตรงกับวันอาทิตย์ขึ้น ๑ ค่ำเดือน
๓ เพ็ญ การปราบปรามโจรเงี้ยวได้เสร็จสิ้นลงไปแล้ว เจ้าผู้ครอง
เมืองพะเยา คือพระนางอุรปุระเทศพิศ (เจ้าหลวงชัยวงศ์คัตติสา) ได้
จัดการปกครอง ปรับปรุงแก้ไขทุกด้าน เพราะขณะที่พวกโจรเข้ามา
ปล้นและทอดทิ้งเมืองไปนั้น ทำการงานของบ้านเมืองก็ระงับ เอก-
สารหลักฐานต่าง ๆ คงจะสูญหายหรือสับสนกันไปหมด เนื่องจาก
การเอาไปเก็บซุกซ่อนกันหลายที่หลายแห่ง เพราะกลัวเงี้ยวจะนำเอา
ไปเผา เมื่อบ้านเมืองปกติแล้ว ก็ต้องมาเริ่มต้นกันใหม่ โดยจัดระบบ
การปกครองให้เป็นระเบียบแบบแผน

ส่วนในทางป้องกันขอบเขตของบ้านเมืองนั้น ยังไม่คิดและไม่
มีอะไร ถ้าพะเยาเมืองเก่าก็เหมือนที่อยู่มาก่อนนั้น ไม่สามารถจะเป็น
เครื่องป้องกันบ้านเมืองได้ ความหวาดระแวงต่อพวกโจรเงี้ยวก็ยังมีอยู่
เกรงจะเกิดการจลาจลขึ้นอีก จึงได้คิดสร้างกำแพงเมืองขึ้นล้อมรอบ
คูเมืองที่มีมาแต่เดิม เพื่อให้บ้านเมืองมั่นคง จึงปรึกษาหรือขอพระราชสร้าง
กำแพงเมืองหรือสมรณะเมืองขึ้น และจะต้องทำอย่างรีบด่วน และมีบัญชา

เสื้อตัวนี้ เป็นของแม่ นาง ศรีภักดีของปู่แสนดี เสื้อตัวนี้
นำมาแสดงไว้ให้เห็นถึงดวงตาของเสื้อสมัยโบราณ ประมาณ ๔๐ ปี

ผ้ามัดเนื้อแพรของสุภาพบุรุษโตเรียวหรือโตใหญ่
ที่นิยมนุ่งกันในอดีต ได้จากแม่ຂໍ້ຂອງເຮມ บ้าน
หน้าสถานีประมงจังหวัดพะเยา

ที่จะหาอุปกรณ์ในการก่อสร้างมาให้ได้อย่างไรในเวลานั้นรวดเร็ว เจ้า-
นาสทั้งหลายต่างก็มุ่งเห็นวัดอุโบสถ และโบราณสถานในเมือง-
พะเยานั้นมีอยู่มาก อาทิ เจดีย์ พระธาตุ วิหาร อุโบสถเก่าแก่ที่
ร้างร้าง จึงมีบัญชาให้เจ้านายแต่ละฝ่ายเกณฑ์เอาราษฎร มีแก่ แคว้น
ที่อยู่ตำบลรอบนอก ให้ไปเอาลูกบ้านของใครของมันเข้าวัดตอนวัดวา
้าง ๆ จนหมดสภาพแล้ว นำเอาอิฐ หิน เหล้ามัน มาก่อขึ้นกำแพง
เมืองล้อมรอบอย่างเห็นแนวในปัจจุบัน

ทางคณะสงฆ์ซึ่งมีพระภิกษุวิจิตรวาทะวิญญู ตำแหน่งเจ้า-
คณะสงฆ์เมืองพะเยา ท่านไม่สามารถจะทัดทานได้ เพราะอำนาจ
ทางบ้านเมืองได้กะเกณฑ์ให้ชาวบ้านทำ ท่านได้แต่ขออภัยไม่ให้
ตอนเป็นบวชวัดเท่านั้น เช่น วัดมหาพน วัดปราสาท เป็นต้น แต่ดู
เหมือนคำขอร้องของท่านจะไม่สำเร็จเพราะได้รับคำตอบจากเจ้าเมือง
เมืองพะเยา พอได้ว่า "เอาเถิด" คำเดียวเท่านั้น

ต่อมาก็เป็นโอกาสให้ประชาชนต่างเชื้อชาติหรือคนพระเจดีย์
ของวัดต่าง ๆ ในบริเวณเมืองพะเยา และได้เกิดขึ้นอาการจากหมู่
บ้าน ตำบล รอบนอกมากันอย่างมากมาย ในบัดนี้เองท่านได้เขียน
ไว้ว่า

วันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ๕ ๖ ๗ พวกประชาชน เริ่ม
ซุกซนด้วยคัสสามขึ้นเรือนอก เวลาร้อย ๓ โมง เห็นกับเขาพระสุเมรุ
มาวัด ๓ องค์ สักพัก ๕ ลูก ได้พระธาตุแก้วพระพุทธรูป ๕ ดวง
เวลาร้อย ๔ โมง เวลาคณะพระสุเมรุมาตามว่า เขาซุกซนด้วยคัสสามขึ้นเรือนอก

เขาบอกว่าได้อุปมาของ ๑ ลูก ในอุบาสกพระพุทธรูปหินดำ ๑ องค์ บอก
ต่อไปว่า พระพุทธรูปหินดำนั้นคงกลัวไอไฟเสีย พวกที่เผาพวกบูชา
เขากลัวคงหลุมเสียหมด ว่าดังนี้

วันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๒ ปี ๑ เวลาบ่าย ๕ โมง
เย็น มีพระม่าน (หม่า) มาขอหนังสือเดินทางจะไปเมืองเชียงของ
จึงจะบอกว่าจะไม่ฮาวารจะทำให้ได้ เพราะพระม่านไม่ได้หนังสือควบคุม
เมืองนครฯ จึงจะไม่ออกให้

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๒ ปี ๑ เวลาบ่าย ๑ โมง
ไปรับเอาพระธาตุที่วัดสวนจันทร์นอกที่เก็บไว้ก่อนที่เราทำสังขัตแล้ว
เก็บรักษาไว้ที่ตึกวิหาร มีพระธาตุ ๓๖ ดวง แก้ว ๕ ลูก กับทั้งพระธาตุ
ที่ได้ในเคียวพระพุทธรูปรวมเป็นพระธาตุที่ได้ใหม่ทั้งหมด ๒๑ ดวง

วันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๗ ปี ๑ พวกทหารปราบ
ข้าศึกใจแฉะอวดอวดแล้วรักษาความสงบอยู่ คณะทหารไปสังเกตอยู่
ที่ประตูต้นสะระ วันนั้น ๓๓ ราชภาสวงศ์ เดินทางมาจากเมืองงาวถึง
เมืองพะเยา เวลาบ่าย ๕ โมง นำเจ้าราชบุตร เจ้าชายพล จากเมือง
นครก็มาพร้อมกันแล้วพากันไปดูเจ้าสุตรประเทศิกย์ ท่านกำลังคุม
การก่อสร้างกำแพงเมืองทรงที่ประตูหอพระในวันนั้นด้วย

วันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๑ ปี ๑ ฮาตมาไปบ้าน
เจ้าหลวง ไปขอเมตตามัคเจ้าสุตร ขอไม่ให้หรือพระเจดีย์ที่วัดมหาชน
และที่วัดประสาธ ก็ได้รับคำตอบจากเจ้าสุตรว่า "เอาเถิด"

(สันนิษฐานว่า พระครูศรีวิลาศมีชีวิตอยู่ คงเสียสละ
โบราณสถานและโบราณวัตถุทั้ง ๒ แห่ง และเข้าใจว่าคงจะคงสภาพที่

สมบูรณ์อยู่ เพื่อเก็บรักษาเป็นปูชนียสถานคู่บ้านคู่เมืองต่อไป เมื่อได้รับคำตบเซ่นนั้น ก็เป็นอันว่าหมดหวังอย่างสิ้นเชิง—ผู้เขียน)

วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ๒ ปี ๑ เวลาฉันทวงเช้าแล้ว เสด็จพระมยุรี สานแตรวง สามแตรคู่ยี่ สามแตรเดี่ยว รวม ๕ รูปด้วยกัน ไปขลุ่ยเครื่องยาสมุนไพรวร (คือขลุ่ย) ทิศตะวันตกวังมหาร่องช้าง เวลาบ่าย ๔ โมงเย็บถักรับมาถึงวัดวาศฤทธิ สามแตรวง สามแตรเดี่ยว และสามแตรชวนบอกว่าพวกขลุ่ยเจตียี่ขลุ่ยได้ละขอบพระราวุธ สรวนจันทร์นวลได้ ได้ในชาวอย่างมีวาทะหนักได้ ๒ ใบ ในไท ๒ ใบ

ใบที่ ๑ มีพระบาทหนึ่งใบใหญ่ขนาดใบไม้ มีพระบรมราชและพระราชาของพระอวตารและมิแก้วอยู่ข้างใน ใบใหญ่มีพระเจ้าแก้ว ๑ องค์ กับแก้วเข้าเป็นถักราว ๆ ขนาดหัวมี ๑ อัน

ใบใหญ่ที่ ๒ มีพระพุทธรูปพิมพ์ดำ ๒ องค์ แก้ววาทะมว. ๑ แก้วพระธาตุนั้นเห็นมีมาหลายองค์อยู่ เพราะเขามีได้นับจำนวนมีเท่าไรนักไม่รู้ นางมีแก้วพระธาตุได้ที่เขารื้อโรง เจ้าอุปราชได้พระธาตุ ๑ องค์

วันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ๓ ปี ๑ เวลา ๑ โมงเช้าไปขลุ่ยพระบรมราชที่เจ้าคุณ เจ้าคุณเทศพระพิมพ์ล้านนาให้ดู ๑ องค์ กับขอพระบาทให้ดูมีพระบรมราชอยู่ประมาณ ๔๕ องค์ กับแก้ว ๕ ลูก

เจ้าคุณเลขาพระบรมมหาราชวัง ๕ องค์ กับแก้ว ๕ ลูก ได้รับเอาไว้
แล้ว เก็บรักษาไว้สืบมาที กับพระเจ้าแก้ว ๑ องค์เสียมหัก ส่วนเจ้า
คุณเชอช่วยพ่อคอพระแก้วให้ จึงได้รับเอาพาฬอให้ รวมทั้งหมดมี
๒๗ องค์

เวลาบ่าย ๓ โมง เจ้าแขวงบ้านแตกเขียนหนังสือมาว่า มีพวก
เงี้ยวลุดทางบ้านแม่สุสุร่า่านน้ำแดงไปปล้นทางนครเขื่อนขันธ์กาบแก้ว
วันอาทิตย์น้ำแดงคงได้เฝ้าเจ้าพระยาแล้ว วันอาทิตย์ ศกุนตพรอดถึงลาวพวนเที่ยง
พวกเงี้ยวมาถึงบ้านคำ เวลา ๑ ทุ่ม เจ้าแขวงบ้านคำเข้ามารายงาน
ถึงขวัง พวกเงี้ยวมารอดถึงบ้านคำแล้ว

วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๕ ๔ ๖ ๑ เวลาบ่าย ๕ โมง
(๒๓.๐๐ น.) พวกเขียงเี่ยวเข้าปล้นแหวงดอกคำใต้ นาสฉิม ถูกที่เ
ด้วยตาช ๑ ที่ ที่ลอส แผลกว้างประมาณ ๒ นิ้ว ตึกดำ ๓ นิ้วแตก
โศก (*) รุ่งขึ้นเวลา ๘ โมงเช้า นายฉิมพ่นเี่ยวหนีมาถึงเวียง นาย
ฉิมบอก ว่า ได้ก่อผู้ครึ่งเดียว พวกเขียงก็เ็นหนีไปทางทิศตะวันออก
ของบ้านเจ้าพญาแก้ว เจ้าหน้ที่ตำรวจออกไปตรวจ

วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๕ ๖ ได้ไปห่อเชาก๋วย
เมามืองหางด้านประตูเหล็กแล้วเดินไปห่อซุซเซกิที่อยู่ใกล้นักเทวโคว
กลับมาประตูหอกลอง แล้วเดินตามลู่ไปประตูซุซเซกิ^(๑) ไปประตู
นุ่ย (ประตูลอมบ่อ) ออกเดินไปที่เขาบงเจียริมคันไถ่จาว^(๒)

(*) งามสง่ายิ่ง ๘ นิ้ว

(២) ០៩ កញ្ញាឆ្នាំ២០១២ គេឃើញ កងកម្លាំង គេឃើញ

(៣) គំរូដើមនៃកម្រងសៀវភៅ ឬ ឯកសារដើមស្រាវជ្រាវ

(คันไม้ระจาว) แล้วไปวัดหินฉาสมณกับเขาพระธาตุอันเป็นเขตข้างอยู่
แคว้นลุ่มแก้น้ำไป และได้ไปพบทหารเอานาโชติมาศที่นั่น เขา
นิมนต์รักษายังสุกุดได้เงิน ๓ บาท แล้วกลับวัดราชคฤห์

เวลาบ่าย ๕ โมง ได้ข่าวว่าเห็นบุตเจดีย์วัดเขาพระธาตุบูยี้ ก็
ได้ออกไปม่อคู้ ในวันเดียวกันเห็นบุตเจดีย์วัดน้ำฝางได้ไกรพระธาตุ
ออกมา

วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ๑ ๖ ๑ เวลาเช้า ๖ โมง
แล้วไปม่อคู้พบเห็นบุตเจดีย์ที่วัดน้ำฝางหลังวันตก ม่อคู้เห็นบุตเจดีย์ว่า
เจ้าคุณ เจ้าอุปราชอยู่หรือเขาคุณแล้วตระวันออก หนีไปม่อคู้พบเห็นแต่
นาสเชย นาสเชยบอกว่า เจ้าหน้อยม่อคู้ว่าละนี้ แล้วกลับหนีมาที่
วัดต้นตู่แล้วกลับม่อคู้

พระนางหลวงมอญบอกว่า เห็นบุตพระเจดีย์วัดตามหัว เห็นที่
ไว้พระธาตุแล้วจึงรีบไปม่อคู้เห็นเป็นแว่นกว้าง เขาอาละวอนท่า เห็นเขา
ข้างพระธาตุรูปท่งเรียวยาว ได้เก็บไปกองไว้ที่วัดระจาวแล้วกับเอาที่
ตี่ ๆ มาไว้ที่ท่าพระธาตุ แล้วไปที่วัดหินฉา เห็นเห็นบุตเจดีย์พวเขา
บอกว่า พระธาตุท่งจะอยู่ที่นี่ วันไม่ม่อคู้เห็นเขาอาละวอนท่า ๆ แต่ก่อน
ใส่หม้อจู้ไว้ มีแต่พระพุทธรูปเป็นของชาวสุโขทัยแล้ว กลับไปม่อคู้ที่
วัดริมคันไม้ระจาวทางเหนือ ที่แคว้นแม่น้ำเรือใต้พระธาตุเห็นแต่ไกร
เปล้า แล้วไปสุพระเจดีย์วัดคันคู้ จึงกลับม่อคู้

สามคนเรไปร้องบอกเจ้าราชบุตรให้นาสอินถึง เอาควัวธาตุ
(คือสิ่งของโนเจดีย์) ที่วัดตามหัวมาส่งให้ กลับมาพินกับเอาควัวต่าง ๆ

มามอบให้ว่า ขอให้พระคุณเราช่วยล้างชดสีให้ดี วันพรุ่งนี้เจ้าราชบุตร
จะดูเวลา ๑ ชั่วโมง

ครั้นอยู่มาถึงประเดี๋ยว เจ้าหลวงให้เจ้านันทม เจ้าศรีวิและ
พระธิดาของวงศ์ศรีคำมามอบให้ ครั้นอยู่อีกไม่นาน แะ เจ้าคุณให้นาย
ป้อนเอาพระพุทธรูปคอกหักมาให้ อยู่สักครู่ชานหมั้นมาบอกว่า เจ้าคุณ
นิมนต์ไปหาที่บ้านสักประเดี๋ยว ก็ได้พบเจ้าคุณ ๆ เอาพระ ๓๒ องค์
มาให้ด้วย

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๒ ขุ ๑ ฉับเช้าวันแล้ว
ไปเฝ้าคุณท้าวท้าวเมือง ก่อท้าวประสูติประสูติและประสูติแล้ว
ไปเฝ้าพระคุณพระเจดีย์ที่วัดบวรสีแจ้ง แล้วยังพระเจดีย์ที่วัดป่าแก้ว
แล้วไปเฝ้าพระเจดีย์ที่ริมแม่น้ำฮ้างน้อยห่าง แล้วมากระเณท์คน หามกัน
ไม่ให้พูดกับใครอีก แล้วมาเฝ้าคุณเจ้าวิ อยู่กันจนถึงเวลา ๖ โมงเย็น
มาดีวัดราชคฤห์ เจ้าคุณเอาพระสิ่งไป เวลา ๑ ชั่วโมง ได้ไปที่คุณ
เจ้าคุณ ๆ เอาสิ่งของพระธาตุที่ได้ที่ทองคันทองหลวงไว้

วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๓ ขุ ๒ ฉับเช้าแล้ว
พระสุริยาไปดอลุ่น (๑) พระเจดีย์วัดพระควมปัด เวลาบ่าย ๑ โมง
กลับมาถึงวัด

เวลาบ่าย ๕ โมง เจ้าน้อยภาวเอาพระธาตุวัดทองนันทาริยา (๒)
มามอบให้

(๑) ถ้ำฮ้าง

(๒) บึงเจ้า หรือ สุสาน

วันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ๕ ๖ เวลาเที่ยงวัน
เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชภักดิ์ ตั้งพระธาตุที่ได้ในพระเจดีย์วัดพระ-
ศรัทธาภิเษก มีพระธาตุอยู่ ๗๐๐ ดวง แก้วมี ๒๖ ลูก ภาชนะแก้ว ๓๐
อัน แหวน ๑ ดวง พระพิมพ์ ๒๕ องค์ อัฐมแก้ว ๓ อัน แก้ว
แหวนทอง ๑ อัน พระบรมธาตุ (ธาตุพระพุทธรูป) ๓ ดวง

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ๖ ๖ เจ้าคุณหลวง เจ้า-
ราชบุตร นายชุมปา ได้พระธาตุที่วัดทองนพคุณเข้า อยู่ทางหนนรี
ไปสัก ๒๐๐ วาให้

วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ๗ ๖ เจ้าหลวง เจ้า-
ราชบุตร เจ้าราชภักดิ์ นายชุมปา เจ้าชุม อุบลวัน ได้พระธาตุ
ที่วัดปราสาทให้

วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ๘ ๖ ได้ไปเฝ้าพระ-
เจดีย์วัดลี เขาวังเอวดีเขาวังพระเจดีย์ซึ่งแถวชั้นล่างไปก่อนเมื่อง
นคร

เวลา ๑ โมง นายเชยมีอาสารปฐพีสิง ใช้นายพันวนารอ
แล้วนำส่นวนมากกว่า เจ้าราชวงศ์ เจ้าชุม เอาหม้อน้ำที่ก่อนเมื่อง
ไปวัดพระเจดีย์วัดบ้านแดง

เวลา ๒ โมงเย็น หมู่วานบ้านเขวียน เจ้าราชวงศ์ ซึ่งให้เอา
พระเจดีย์ทองน้อยมาให้ ๒ องค์ บอกว่าพระเจดีย์บ้านแดงชุดได้ในพระ-
เจดีย์วัดบ้าน

วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๒ ๖ ๑ เวลา ๕ โมงเช้า
เรากับพระสุริยา ได้ไปลูบพระเศียรวัดป่าแดง เห็นเจ้าชู้^๑ และ
พวกก่อกำแหงเมืองร้อยเอ็ด อยู่ แล้วถามเหตุข้างล่างว่าใครอะไรไปบ้าง เขา
ตอบว่าไม่ได้อะไรวันนี้ ว่าเขาเห็นได้พระเจ้าคำ ๒ องค์ เจ้าน้อยยศ
ถูกจากวัดเดิมถามบอกว่าไม่มีใครขึ้น มีแต่คนย่นล้อบ้านเป็นคันเดียว
มันขึ้นคันไม้ชะงว แต่กว่าขึ้นให้ขึ้นไปก็สองคนก็ขึ้นกว่า ๑๐ วาพออยู่
เห็นคันๆ ไร่ไม่มีกลวง คือไม่มีรู จักรีบไปลูบเขาบ^๒ (*) นึกไม่ได้
ว่าจะขึ้น

วันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๓ ๖ ๐ วันเพ็ญ (อากาศ)
บลทั้งวันค่ำ ถึงกลางคืนฝนตกคือนั่งดู เจ้าหลวงว่า "ขู้งา" วร
รพอยู่หน้าตรอก กับพวกเงี้ยวอยู่สองแถว ๕๐๐ คน พวกเชียงใหม่
บอกมาว่า พวกเงี้ยวจะเข้าตีเมืองหลวง

เวลาบ่าย ๓ โมง ไปเที่ยวชมวัดจวึง ภายหลังกลับมากแต่
เมืองใจ บ้านแม่แก้วเรือใต้เขาพระธาตุที่วัดสมทวิมาให้ ๕๐ ไร่ วัน
นั้นฝนตกขมัวค่ำ นายทหารมาจากเมืองหลวงไป ๑๐๐ คน

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๓ ๖ ๒ เวลา ๕ โมงเย็น
เจ้าราชวงศ์ลาวที่ขุขได้ออกจากบ้านแดงมาพบได้

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ๔ ๖ ๒ เวลาถึงนายเข้า
แล้วไปเก็บเอาแผ่นหิน ที่วัดพระธาตุ ที่วัดพระเจ้าปากแดง เก็บ
กองเอาไว้กับพระเจ้านั้น ที่พวกคนขุดเรี่ยรายกันไว้

(๑) เจนเงาะ

วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๕ ปี ๒ ลูกชั้นแดงเข้าแล้ว
ไปหาแม่แผ่นดินที่วัดพระเจ้าตากแดง ช้อ-กันไว้ กับอาพระเจ้ากันมา
๑๑ องค์ ฉะนั้นเจ้าแดงไปเที่ยววัดทำ ขวัญจะเห็นวิสาขกรรม

วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๓ ปี ๒ กงสุลอังกฤษ
จากเมืองเชียงใหม่ มาเมืองทวน มาถึงเมืองพะเยาเวลาบ่าย ๒ โมง
ไปพักอยู่ที่บ้านสบคำ

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๒ ปี ๒ กงสุลอังกฤษ
โยกย้ายที่พักบ้านสบคำ พาหมู่ผู้ชวกลับไปเมืองนครลำปาง

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๔ ปี ๓ เจ้าหลวงได้แต่งตั้ง
กองโจกทางเวียง และป้อมเวียงทั้ง ๔ ก็นับว่าทั่วทั้ง ๔ บุชสาหา-
โยกทัพที่ และควบคุมที่ตั้งแถวในเขตเวียง และผู้ตรวจเวียง
สวดเบ็ดเอโดที่โจกทางเวียง ๔ วาพ

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๒ ปี ๓ เจ้าหลวงบูชา
ตัวเมือง และเจ้าบิก ๔ ประมุขเมือง

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๓ ปี ๓ เจ้าหลวงจัดพิธี
สืบชาติการเมือง และบูชาเจดีย์ทวาร ๔ หลัง กันมีทั้งพระชววงศาณา
ทิย ๑. พระมยุเรหิสิวิชัย ๒. พระมยุเรหิสิวิชัย ๓. พระมยุเรหิสิวิชัย
ภนต์ ๔. พระมยุเรหิสิวิชัย ๕. พระมยุเรหิสิวิชัย ๖. พระมยุเรหิสิวิชัย
โพชนกบุตร ๗. พระมยุเรหิสิวิชัย ๘. พระมยุเรหิสิวิชัย ๙. พระมยุเรหิสิวิชัย
รวม ๙ ผูก แล้วให้ผู้ชวเวียง (เทศน์ธรรมกับก่อนให้เงิน ๒ แถบ)

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๕ ๓ ๖ ๓ ไร่เทภิหาร
ด้วยเหนือ (ไม่ทราบว่ามีชื่ออะไร-ผู้เขียน) เจ้าคุณเวรชัยพันธุ์
พาเจ้ากรมมาตุพระธาตุ นายมีอาพระธาตุไป ๕ หลวง กันเงินเจียง ๒
อัน เจ้ากรมมาตุเงินเจียงไป ๒ อัน

วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๕ ๑ ๖ ๔ เวลาเย็นนาย
เจ้าแก้วไปธุระหาคนอื่น จึงลงไปดูที่เขายุดพระเจดีย์เห็นจะได้กว๊านและ
พระธาตุ พระเจ้าเงิน พระเจ้าทอง ไปถวาย เขาก่อนเป็นอุโมงค์กว้าง
๓ วา ถิก ๑ วา ไปฝั่งอุโมงค์เห็นอะไร ๒๔๔๕ ไปออกแล้ว เขายุดกระ
ประมาณว่าพร้อมกันเขย่งเมืองโน้นแล้ว และมีนายมา นายแสง มาบอก
ว่า พระเจดีย์มีมรดกคุ้ม เขาก็ลงไปพบมรดกเช่นกัน

วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๘ ๖ ๔ เวลา ๕ โมงเช้าได้
ทราบว่า พวกขโมยเงี้ยวขึ้นปล้นบ้านแกมมา บ้านแม่สุย ขุนพันตัน
แกมมาจับ เงี้ยวจับ จับได้เงี้ยว ๑ คน

สรุปเรื่องวาทะเกิดขึ้นขอให้ใครถามว่า พระธาตุอุดรประเทศ-
ทิศ และเจ้าอุปราช เจ้านายข้าราชการได้ปรึกษากันว่า หลวงใจเงี้ยว
กำลังยกพวกเข้าตีเมือง ทิศเมืองสองเมือง รุกไล่เข้ามาทุกที และ
ทราบว่าจะเข้าหลายด้าน เมื่อพระยาโหม่กำลังภายในเมืองที่จะต่อต้าน
เพราะกำลังตำรวจมีน้อยไม่เพียงพอ เจ้าอุปราชน้อยมหาชัย คีตสาร
จึงรีบไปรายงานขอกำลังทหารและตำรวจ จากเมืองนครลำปาง โดย
เดินทางผ่านบ้านวังเหนือ แจ้งหม่ จนถึงนครลำปาง เพื่อขอกำลังมา

ปราบปรามพวกเงี้ยว เมื่อเจ้านายที่สละกัปปาจึงเล่าเรื่องราวเรื่อง จึงส่ง
กำลังทหารฮั่นส่วน วันนั้นเป็นวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔
พวกทหารไทย และตำรวจ เดินทางมาถึง เมืองท่าซามะ พวกโจรเงี้ยว
ได้ตั้งกองกำลังอยู่ก่อนแล้ว จึงได้มีการปะทะกันอย่างดุเดือดเป็นเวลา
นาน ปรากฏว่าพวกเงี้ยวล่าถอยไป และจัดการตั้งรับเป็นระยะๆ ทำลั
ทหารไทย และตำรวจ ก็ได้ช่วยไล่ไปตามเส้นทางพวกที่จะเข้าสู่ตัว
เมือง สุดท้ายพวกโจรเงี้ยวได้แตกกระเจาไป และขณะเดียวกันทาง
กองกำลังของไทยก็ได้สูญเสียเจ้านายตำรวจชาวเดนฮาร์กว่า ร.อ.แฮ็นต์
เยนเซ่น ผู้ทำหน้าที่ผู้บังคับกองปราบในที่สุด ที่บ้านซัวเกียง ตำบล
แม่กาในปัจจุบัน

การปราบปรามเงี้ยวได้สงบลงแล้ว พวกเจ้านายและประชา
ราษฎร ต่างก็เอาทรัพย์สินเงินทองข้าวของเครื่องใช้ และผู้คนกลับเข้า
สู่บ้านเมืองของตน และช่วยกันสำรวจหาทรัพย์สินที่เสียหายในครั้งนั้น
แต่ทุกคนไม่ว่าเจ้านายและไพร่ฟ้าประชาชนราษฎร ต่างก็ยังมีความหวาด
กลัวต่ออันตรายที่จะเกิดจากโจรเงี้ยวอยู่มาก เพราะพวกโจรเงี้ยวเป็น
พวกดื้อรั้น

ดังนั้นเจ้าเมืองจึงคิดอุบายลวงทางป้องกันบ้านเมืองและหาพย
ฮั่น เจ้าทหารและเจ้านายทั้งฝ่าย ตั้งเกณฑ์กันว่า ถ้าแห่งเมืองก็มีความ
สำคัญในการป้องกันบ้านเมือง ตลอดจนมีอยู่ในขณะนั้นก็ผู้ซำฮัดเสีย
หายไปสอง-สามคน จะอาศัยด้วยกองฮั่นบ้านเมืองก็ไม่ได้ จึงเห็น
เหมาะสมใจในการก่อกำแหงเมืองวันนี้อีก เพราะกำแหงเมืองเป็นหลั

ระบบพลเรือนจากสภาพของชนชั้นอยู่แล้ว และการปกครองบ้านเมืองหรือรูปคดี ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองบ้านเมืองจากระบบการปกครองแบบมีเจ้าหลวงขึ้นสู่ชนชั้นผู้สืบทอดนั้น ก็ให้ระบบของการปกครองแบบกระจายอำนาจออกไปเป็นระเทศา จังหวัด และอำเภอ และมีการแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งตามระเบียบที่วางไว้ เช่น เทศาภิบาลมณฑล ระดับจังหวัดเรียกว่า ผู้ว่าราชการจังหวัด ระดับอำเภอเรียกว่า นายอำเภอ ระดับตำบลเรียกว่า แก้ว และระดับหมู่บ้านเรียกว่า แก้วบ้าน

ในสมัยนั้นเมืองพะเยามีฐานะเป็นจังหวัด เรียกว่า "จังหวัดบริเวณเมืองพะเยา" มีพระยาอุตรปวงเขตทิศ เป็นเจ้าหลวง เป็นเจ้าผู้ปกครองโดยตำแหน่ง และมี พลวงศรีธรรมธการ เป็นข้าหลวงประจำจังหวัดบริเวณเมืองพะเยา ส่วนเจ้าอุปฮาดพะเยา ตักศิลา เป็นข้าหลวงผู้ช่วยประจำจังหวัดบริเวณเมืองพะเยา

คำว่า "บริเวณ" ได้แก่วรรณที่ว่าการอำเภอหลายอำเภอ เช่น อำเภอดอกคำใต้ และอำเภอแม่ใจ ซึ่งรวมเข้าอยู่ในการปกครองของจังหวัดบริเวณเมืองพะเยา ความจริงแล้วอำเภอดอกคำใต้และอำเภอแม่ใจทั้งสองนี้ เคยเป็นอำเภอมาก่อน แล้วมายุบฐานะเป็นตำบล ต่อมาภายหลังได้เป็นกิ่งอำเภอและอำเภอในที่สุด

บรรดาเจ้าผู้ครองเมืองพะเยานั้น พระยาอุตรปวงเขตทิศต้องรับภาระหนักมาก เพราะภวะบ้านเมืองไม่เป็นปกติสุข มีโรคภัยไข้เจ็บเข้ามามีอันเอาทรัพย์สิน จนกระทั่งมีการปราบปรามให้ราบคาบ และ

ต้องลาบุตรกลับบ้านเมือง ก่อถ้ำแพง ๔ ถ้ำนั้น ลอทองแดงปรับปรุง
สถานที่ต่าง ๆ ให้เป็นแหล่งพำนักหากินของประชาชนต่อไป

พระยาอัครประเทศทิศ ปกครองเมืองพระยาตานจนถึง ๑๑ ปี
เมื่อเข้าสู่วัยชรา มีโรคภัยเบียดเบียน จึงได้ถึงแก่ขุณิกรรมในบึงทะเล
สปีลสกล ปีดับใต้ จุลศักราช ๑๒๖๘ ร.ศ. ๖๒๕ ๒ ปี ๙ ตรงกับวัน
ที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ เวลา ๑๖.๐๖ น.

ครั้นถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๔ ร.ศ. ๑๒๕๔ พระบาท-
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระดำรัสสั่งขุนเด็ก
จังหวัดบรีเวเดนเมืองพะเยาเสีย ให้มีฐานะเป็นอำเภอมืองพะเยา ตั้ง
ย้ายหลวงศรีนพรัตนการ ข้าหลวงประจำจังหวัดบรีเวเดนเมืองพะเยาไป
ดำรงตำแหน่งจังหวัดอื่นต่อไป

ทรงแต่งตั้งเจ้าอุปราชน้อยมหาชัย สัตติสาร ให้ดำรงตำแหน่ง
รักษาการนายอำเภอเมืองพะเยา

ในบึงทะเล อัญสุก ปีฉวยสง่า จุลศักราช ๑๒๖๘ ร.ศ. ๑๒๕
๓ ปี ๕ วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เจ้าอุปราชน้อยมหาชัย สัตติสาร ลงไปรับพระราชทานสัญญาบัตร
เป็นที่ พระยาประเทศทิศ ผู้ปกครองเมืองพะเยา และรักษาการ
ในตำแหน่งนายอำเภอเมืองพะเยา บริหารบ้านเมืองต่อไป

ต่อมาภายหลังศึกษาวิชาและทฤษฎี พิจารณากระบวนการ
ปกครองบ้านเมืองด้านเหนือที่เป็นอยู่ขณะนั้น ยังไม่ถูกต้องเหมาะสม
สมควรจะปรับปรุงแก้ไขให้รัดกุมยิ่งขึ้น จึงสั่งการขุนเด็กหัวเมือง

เด็ก หัวเมืองน้อยเสีย แล้วให้ไปรวมกับหัวเมืองใหญ่ ดังนั้น จึงให้หัวเมืองลาวมีฐานะเป็นอำเภอลาว ขึ้นอยู่กับการปกครองของจังหวัดลำปาง ให้ขุนศึกหัวเมืองพะเยา มีฐานะเป็นอำเภอเมืองพะเยา แล้วให้อยู่ในอำนาจการปกครองของจังหวัดเชียงราย จนกระทั่งเป็นจังหวัดอิสระจึงมีวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๐

เมื่อพระยาประเทศสุรทิศ ขณะทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองอยู่นั้น ได้ทำบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรือง ประชาชนมีความจงรักภักดี ช่วยเหลือสนับสนุนในหลายด้าน เว้น ด้านศาสนา ได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระวิหารวัดศรีโคมคำ สร้างพระเจดีย์วัดวรางกูร วัดหลวงราชสันตฐาน และทรงเน้นกำลังสำคัญช่วยเหลือครอบครัววัยชรา ก่อสร้างวิหารวัดศรีโคมคำ เป็นต้น ทางด้านอาชีพ ได้ทำการส่งเสริมประชากรให้ประกอบอาชีพเป็นปึกแผ่นยิ่งขึ้น บ้านเมืองอยู่ภาวะปกติสุข จนถึง ปีฉลู เบญจศก. ปีเก่าเข้า จุลศักราช ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่...กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระยาประเทศสุรทิศ จึงได้ออกจากตำแหน่งนายอำเภอเมืองพะเยา

และในบัดนี้ส่วนราชการจึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้นายกฤษฎา บุญบรม เป็นนายอำเภอเมืองพะเยา ประชาชนมักจะเรียกชื่อท่านเห็นไปว่า "นายอำเภอกฤษฎา"

เมื่อมาดำรงตำแหน่งได้ ๓ ปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ท่านได้ รับแต่งตั้งฐานันดรศักดิ์เป็นที่รองอำมาตย์โท ขุนสิทธิประศาสน์ ปกครองอำเภอเมืองพะเยา เป็นเวรยาวนานจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ ท่านย้ายไปปกครอง

ตำแหน่งนายอำเภอเท่านั้น ภายหลังได้รับพระราชทานเลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็นท้าวพระยาชั้นประสาธน์ และทรงตำแหน่งครั้งสุดท้ายเป็นปลัดจางวางใต้พระนครศรีอยุธยาจนสิ้นรัชสมัยนั้น

ต่อไปจะพูดถึงคุณตระกูลของพระยานระแหงอุตรทิศ (มหาชัย ศิริสาร) เจ้าผู้ครองเมืองพระยา องค์สุดท้าย ของการปกครองระบอบเจ้าครองเมือง

ก่อนนั้นข้าพเจ้าขอยกตัวในเบื้องต้นก่อนว่า การจะเขียนลำดับพระคุณศิริสารให้ละเอียดนั้น เป็นเรื่องยากไม่น้อย เพราะการหาหลักฐานที่จะมาค้นคว้าให้แจ้งชัดน้ำเนืองยวดยาวถึงราวที่นำมาอ้างอิงได้ แม้แต่บุคคลที่เป็นพยานของทางเรา ก็ไม่ทราบแน่ชัดว่า วงศ์ตระกูลสืบต่อกันมาอย่างไร เพราะผู้ใหญ่ในวงศ์ตระกูลไม่ได้บันทึกไว้ว่ามีความสืบมาอย่างละเอียดเป็นอย่างไร ให้แต่จดจำกันแล้วคำพูดที่เล่าสืบต่อกันมาเท่านั้น ภายหลังผู้เขียนขอทูลเรียนไปถึงแก่กรรมไป รุ่งถึงหลาน ๓๓คน ก็ยังต้องเตือนกันไปหมด

ส่วนเรื่องราวที่จะจะเป็นเค้าเงื่อนให้ข้างนี้ ก็ค้นกลับที่ภรรยา พระครูศรีวิมลสุขวิชญ์ อดีตเจ้าคณะแขวงบุรีเวียงเมืองพระยาและบ้านที่เสด็จนานแสนแก้ว ศิริสาร อดีตลาววัดที่ศึกษากระทรวงการ ในสมัยนั้น ท่านบันทึกไว้แต่เป็นเรื่องราวทั่วไป ไม่ได้พูดถึงต้นตระกูลโดยเฉพาะ สายสัมพันธ์ของท่านทั้งสองนี้ จะเป็นหลักฐานได้บ้าง

ใบสั่ง ๗

ขอให้นมสกุลของ พระยาประเทศสุกรทิศ (น้อย-
มเทียร) ตามที่ขอมานั้น ว่า "สีติสาร" & เขียนเป็นตัวจัก
กโรมัน ว่า "Sitisara" อันเป็นมงคลนาม

ขอให้สกุล สีติสาร มีอามะวิญญูรเวธมัตถ
อยู่ในกรุงสยามชั่วกัลป์วาร

พระเจ้าอัมพรสถาน

วันที่ ๒๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๕๓

ต่อมาข้าพเจ้าได้พบหนังสือที่หอสมุดแห่งชาติบัน ทึกหน้าปกไว้ว่า "ทะเบียนนามสกุล" หรือ หนังสือ "พระราชบัญญัติขนานนามสกุล" พุทธศักราช ๒๔๕๖ นำมาค้นดูนามสกุลศิริสาร ก็ได้พบหลักฐานต้นตระกูลของพระยาประเทศอุดรทิศ (น้อยไชย ศิริสาร) ปรากฏในหนังสือพระราชบัญญัติขนานนามสกุลว่า นามสกุลอักษร ๓ หน้า ๒๗๖ บรรทัดที่ ๑๔ ดังต่อไปนี้ข้อความว่า "อันที่ ๑๑๒ ศิริสาร (SITISALA) พระยาประเทศอุดรทิศ น้อยมหาไชย กรมการพิเศษ อำเภอสหัสขันธ์ มณฑลพายัพ บุ๋ทวทือ เจ้าฟ้ายาร้อย (น้อยศิริวงศ์) บุ๋ช้อเจ้าฟ้าเมือง (น้อยไชยสาร) ๒๕ กันยายน ๒๔๕๗ นามสกุล เดชาติ ๑๖๓๕"

เมื่อพูดถึงหนังสือพระราชบัญญัตินามสกุล พระยาประเทศอุดรทิศ (น้อยมหาไชย ศิริสาร) มีต้นตระกูลคือเจ้าฟ้ายาร้อย (น้อยศิริวงศ์) ๑ เป็นชั้นบุ๋ทวท มีโอรสคือ เจ้าฟ้าเมือง (น้อยไชยสาร) ๑ มีฐานะเป็นบุ๋ มีโอรสคือ เจ้าหลวงเมืองแก้วเวียงจันทน์ หรือเจ้าฟ้าเมืองแก้วไชยยะ (ซึ่งเป็นพระบิดาของเจ้า ๕ องค์) แต่ข้าพเจ้าไม่ปรากฏนามแน่ชัด ตามคำบอกเล่าที่สืบกันมาว่ามีศักดิ์เป็น "หม่อม" มีโอรสเข้าร่วมการรบกับเจ้าเวียงจันทน์ ๕ องค์ คือ

๑. เจ้าหลวงอินทระวัญ ศิริสาร (พระยาประเทศอุดรทิศ)
๒. เจ้าแม่บัวทิพย์ ศักดิ์สูง สมรสกับเจ้าหัวเมืองแก้ว ครอบครองคำศักดิ์สูง
๓. เจ้าหนานไชยวงศ์ ศิริสาร (พระยาอุดรประเทศทิศ)

๔. เจ้าน้อยมหาศ ศิริสาร (ไม่ปรากฏว่ารับราชการ)

๕. เจ้าน้อยมหาไชย ศิริสาร (พระยาอุตรประเทศทิศ)

พระยาประเทศอุตรทิศ (อินสีระชนภู ศิริสาร) ขึ้นครองเมือง
พะเยา จุฬศักราช ๑๒๒๒ ได้สมรสกับเจ้าแม่ฟอง หรือ ฟ่องสมุทร
มีธิดา ๒ คน คือ

๑. เจ้าแม่อุษา ศิริสาร

๒. เจ้าแม่บุษย์ ศิริสาร

พระยาอุตรประเทศทิศ (เจ้าหนานไชยวงศ์ ศิริสาร) ขึ้นครอง
เมืองพะเยา ปีจุลศักราช ๑๒๒๕ ร.ศ. ๑๓๑ สมรสกับเจ้าแม่แก้ว
มีบุตร ๑๐ คน คือ

๑. เจ้าราชวงศ์

๒. เจ้าหนานพรหม ศิริสาร

๓. เจ้าน้อยแก้วมณี ศิริสาร

๔. เจ้าน้อยวงษ์ ศิริสาร

๕. เจ้าน้อยอินทร์ ศิริสาร

๖. เจ้าหนานเทพ ศิริสาร

๗. เจ้าน้อยแก้ว ศิริสาร

๘. เจ้าน้อยแสงฟ้า ศิริสาร

๙. เจ้าแม่คู่

๑๐. เจ้าแม่คำปัน

เจ้าราชวงศ์ สมรสกับเจ้าแม่บัวคำ มีบุตรธิดาหลายคน เช่น

๑. เจ้าน้อยโต คีตติสาร
๒. เจ้าน้อยย่น คีตติสาร
๓. เจ้าบุญส่ง คีตติสาร
๔. เจ้าบัวเทพ คีตติสาร
๕. เจ้าแม่อม คีตติสาร

เจ้าน้อยยศ คีตติสาร สมรสกับเจ้าแม่จันทร์แก้ว มีบุตรธิดา ๒ คน คือ

๑. เจ้าพนมแสงแก้ว คีตติสาร
๒. เจ้าคำสุข คีตติสาร

พระยาประเทศอุดรทิศ (เจ้าข่อยมหาไชย คีตติสาร) ขึ้นครองเมืองพระยา ปี จุลศักราช ๑๓๖๙ ว.ศ. ๑๓๕ วันที่ ๑๙ มีนาคมพ.ศ. ๒๔๕๙ มีชายต่างวรรณะถึง ๓ คน คือ

๑. ชายาคนที่ ๑ คือนางแม่จ่าบี คีตติสาร มีบุตรธิดารวม ๓ คน คือ
 ๑. เจ้าทิด คีตติสาร
 ๒. เจ้าบัวเงา คีตติสาร
 ๓. เจ้าแม่จ้อย คีตติสาร
๒. ชายาคนที่ ๒ เจ้ามะบัวเหลียว คีตติสาร มีบุตร ๑ คน คือ
 ๑. เจ้ากวันวล หรือ นายกวันวล คีตติสาร
๓. ชายาคนที่ ๓ เจ้ามะไหว่ คีตติสาร มีบุตร ๑ คน คือ
 ๑. เจ้าบุญประเทศ คีตติสาร

เจ้าแม่บั้งนาง ศักดิ์สาร สมรสกับเจ้าแป้น (ซึ่งจริงจำไม่ได้) ศักดิ์สูง
มีบุตรธิดารวม ๔ คน คือ

๑. เจ้าน้อยสกล ศักดิ์สูง
๒. นางจันทร์แดง ศักดิ์สูง
๓. นางจันทร์เบ่ง ศักดิ์สูง
๔. นายจันทร์ขาว ศักดิ์สูง

ภายหลังเจ้าแป้นตาย ถึงแก่กรรมลงไป เจ้าบั้งนาง ได้สามีใหม่คือ
เจ้าน้อยฮั่น ซึ่งเป็นบุตรเจ้าน้อยฮั่น ศักดิ์สูง มีบุตรธิดา ๓ คน คือ

๑. นางแสงวัน
๒. นางเสาร์แก้ว
๓. นางทองสุข ศักดิ์สูง บังจูงนิมนต์มาชกไว้ในตำแหน่ง
ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนพะเยาพิทยาคม

เจ้าภูมิประเทศ ศักดิ์สาร บุตรชายของพระยาประเทศสุทธกิจสมรส
๔ ครั้ง มีภรรยา ๔ คน คือ คนที่ ๑ สมรสกับเจ้าบัวโหล ศักดิ์สาร
ธิดาเจ้าเอี้ยงยศ ศักดิ์สูง มีธิดา ๑ คน คือ

๑. นางสาวมาลัย ศักดิ์สาร (ถึงแก่กรรมเมื่อยังสาว)

คนที่ ๒ เจ้าน้อย ศักดิ์สาร ธิดาของเจ้าไชยสงคราม ศักดิ์สูง มี
ธิดา ๑ คน คือ

๑. นางสาวสมนารถ หรือจันทร์นวล ศักดิ์สาร

คนที่ ๓ นางบัวจันทร์ คีติสาร มีบุตรธิดา ๓ คน คือ

๑. นายจันทน์ คีติสาร (ถึงแก่กรรม)

๒. นางพวงเพ็ญ หึงเจ็ดตะ

๓. นายเสมอ คีติสาร

คนที่ ๔ นางบุญเย็น ลูกเจียนน้อยนนท์ มหาดเล็ก มีบุตรธิดา...คน

นามสกุล "คีติสาร" เป็นนามสกุลที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชทานเมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๗ หนังสือพระบิดานามสกุล หรือ หนังสือพระราชบัญญัติชนานามสกุล พุทธศักราช ๒๔๕๖ นายเอกอุอักษร ศ หน้า ๒๗๖: ๑๔ ว่า "คีติสาร" ซึ่งมีความหมายคือ คิติ มาจาก คิติ สัมพันธ์กับ คิติ เป็นภาษาสันสกฤต สระในคิติ แผลงเป็น อี เป็น คิติ แปลว่า ขาว หรือเผือก ส่วนคำว่า ตาร แปลว่า ช้าง เมื่อรวมกันแล้วเป็น คีติสาร แปลว่า "ช้างเผือก"

เครื่องยศที่ท่านเคยทรงว่าราชการ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของเจ้าหลวงบวรประเทศอุรหิต ตามจดหมายเหตุของราชรัฐจักรคีติสาร บันทึกลงนามว่า มีทรงเกสรธิดา ๑ ตัว เกสรเอกกอบีธิดาขาว ๑ ตัว พระสทนต์ธิดามีหู ๑ ใบ กระบี่ธิดาเงิน ๑ เต็ม พานรูปไทยเป็นเนื้อเงินรูปของ ๑ ใบ

อนึ่ง ท่านได้รับพระราชเนียบฎีกาตั้งจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้ครองราชสมบัติสมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๒ กรุงศรีอยุธยา ใน ร.ศ. ๑๒๖ หรือพ.ศ. ๒๔๖๖ มีนามว่า "มณฑลภิเศก" มี

ลักษณะด้านหน้าเป็นรูปครุฑ ด้านหลังจารึกว่า รัชกาลที่ ๕ ทรง
 วัดนโกสินทร์เทศมอริยสาธมเด็จพระวราธิบดีที่ ๒ กรุงศรีอยุธยา
 ร.ศ. ๑๒๖

ต่อมาอีก ๑ ปี ได้รับพระราชทานเหรียญรัชสมัยลพพิเชกที่
 รัชกาลที่ ๕ ขึ้นครองราชย์ ๔๐ ปี ด้านหลังมีพระบรมฉายาลักษณ์
 ร. ๔ และจารึกว่า "จุฬาลงกรณ์บรมราชวโรหาร" ด้านหลังมีจารึกว่า
 "รัชสมัยลพพิเชกวัดนโกสินทร์ศก ๘๘ - ๑๒๘ เป็น ๔๒ พรรษา"
 และได้รับพระราชทานเหรียญที่ระลึกงานพระบรมโกศรัชกาลที่ ๖
 จารึกว่า "มหาราชปรมเหวมหพรชิวรุษสยามรัฐกาวีพุทธศาสนูปถัม
 กิโก" ด้านหลังจารึกว่า "พระฤกษ์งานพระบรมราชาภิเศก ๒ ธันวาคม
 ร.ศ. ๑๓๑ พุทธศักราช ๒๔๕๔"

พระยาประเทศสุครุฑทิด เก่งสมัยเป็นเจ้าอุปราชเมืองพะเยา
 จนถึงได้รับพระราชทานสัญญาบัตร แต่งตั้งเป็นเจ้าผู้ครองเมืองพะเยา
 ท่านมีฐานะมั่นคง มีบ้านเรือน เรียกตามสมัยโบราณว่า "คันทเจ้าหลวง"
 บ้าง "โฮงหลวง" บ้าง มีช้างอยู่หลายเชือก และมีทาสเป็นทาสพะ
 หลาหลายตัว นอกจากคนยังมีวัว ควาย ด้อยเกวียน เมื่อได้ขึ้นครองเมือง
 แล้ว ท้าพยี่สิบส่วนได้เห็นว่ามีความจำเป็นน้อย ท่านก็จัดหาน้ำ
 ให้แก่พวกพ่อค้าไม้ หรือ พวกนายห้างที่มาค้าไม้หาป่าไม้ ชาวเขามี
 ความจำเป็นแก่รักษาไว้ ศัตรูพาหะและโรคภัยอันตรายอื่นที่รอบรู้ ก็ยอม
 หมดสิ้นไปตามสภาพของกาลเวลา

เมื่อพูดถึงช้าง ท่านมีช้างคู่ใจอยู่ตัวหนึ่งหรือเชือกหนึ่ง เป็นช้างพลาย ชื่อพลายน้อย วิถีการดูแลช้างดูแลและเกรงกลัวเอาสารอยู่ครึ่งหนึ่งพลาญน้อยหลุดจากเชือกที่ไว้เป็นประจำ หันเข้ามาไปอยู่กับโสดงช้างบ้าง กว่าจะเอาคืนมาได้ต้องใช้เวลาและวิธีล่อลวงออกมาและทำให้ออกไปปรับเอาเองพร้อมกับความขี้ขลาดของมัน จึงเป็นที่น่าพิศวงเสียมาก เมื่ออยู่กับภรรยาพาช้างเชือกนั้นก็กลับป่วยสาหัสไปเอง

มีเปลี่ยนแห่งชีวิตของท่าน เมื่อท่านบ้านเมืองคัสดนหนทางจากเมืองลำปางเชื่อมติดกับจังหวัดเชียงใหม่ได้สะดวกแล้ว ท่านก็เริ่มซื้อรถยนต์ใช้เป็นพาหนะส่วนตัวถึง ๒ คัน คันที่ ๑ เป็นรถเก๋งสำหรับใช้ส่วนตัว อีกคันหนึ่งใช้วิ่งบริการวัดคนโตสสารระหว่างในเวียงและนอกเวียง ในขณะที่กำลังก่อสร้างพระวิหารวัดศรีโคมคำประชาชนแม่คำก็ได้ออกยืมวันส่งไปทำงานสร้างพระวิหาร ซึ่งคุณภควิธีขบถสร้าง โดยเก็บค่าโดยสารคนละ ๑ สตางค์ (ใช้สตางค์แดง) หรืออย่างสูงไม่เกิน ๒-๓ สตางค์ โดยคิดเอาระยะทางเป็นเกณฑ์

ในเวลาต่อมาเมื่อวัดอรุณฯ ทำอย่างเจ้าผู้วิเศษมาพบเมืองเก่าช่วยจัดโรคภัยไข้เจ็บขึ้นที่กลางเวียง ทำสวดได้พยายามรักษาด้วยแพทย์แผนโบราณบ้าง และแพทย์แผนปัจจุบันบ้าง ด้วยทางการได้ส่งนายแพทย์สาธิตธรรม คือ นายแพทย์หลวงวิเศษวิสัยแพทย์กร นายแพทย์สาธิตธรรมจังหวัดเชียงใหม่รักษา อาการป่วยของท่านมีแต่ทรุดลงทุกทีในที่สุดถึงแก่ก่อนิจกรรมไปเมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ตรงกับวัน ๒ มีนาคม ๒๕๕๕ เวลา ๑๗.๐๐ น. ณ ที่พักรับ

เมืองพะเยา เจ้านายและประชากรพญาวังทักตั้งสรีระของท่านไว้นานพอสมควรแล้วจึงร่วมกันเชิญศพพระราชทานเพลิงที่สนามหน้าวัดศรีโคมคำ

ครั้นต่อมาบุตรธิดาเจ้านายได้นำอัฐิของท่านมาทำการเผาผลาญให้ละเอียดแล้วผสมกับดินประสิวตั้งเป็นแท่งดินอัดลงในกระบอกยิงไฟจุดขึ้นสู่อากาศ ส่วนอัฐิธาตุของท่านก็ลอยไปในอากาศนั่นเอง

ตามจารึกพระราชทานเพลิงของท่านในครั้งนั้น ยังเป็นไปตามความประสงค์ของท่านที่ได้ไว้ไว้ไว้ให้ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นไปของบุรุษธิดาในโศกนาฏกรรมไป

ต่อไปนี้จะกล่าวการลำดับชั้นตระกูลของเจ้านายเมืองพะเยา อีกตระกูลหนึ่ง (ที่แยกออกมาจากตระกูล ท้าวฮั่ว) คือ

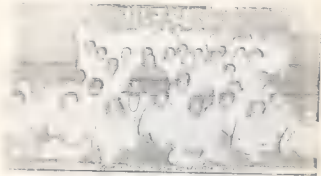
๑. ตระกูลศักดิ์สูง
๒. ตระกูลสูงศักดิ์
๓. ตระกูลขุนราช และ
๔. ตระกูล ๗ ลำปาง

ตระกูลศักดิ์สูง ผู้ดำรงอันตระกูลคือ เจ้าหัวเมืองแก้ว สมรสกับเจ้าแม่บัวทิพย์ ธิดาของเจ้าหลวงเมืองแก้วบุรีรัตน์ หรือเจ้าหลวงเมืองแก้วด้วยตั้งนามสกุลว่า "ศักดิ์สูง" มีบุตรรวม ๗ ท่านคือ

๑. เจ้าไชยสงคราม ศักดิ์สูง
๒. เจ้าหนานแท่น ศักดิ์สูง
๓. เจ้าน้อยผาย ศักดิ์สูง

พวกโคเจียวทองขาว - หนึ่งแสดงตัวกรมประเพณีกำลังเล่นกระบวน
แม่ท้าวคนไปทำบุญถวายวัดศรีจอมศรีของ อย่างมีระเบียบ ฯ

คณะอนุภาค : ขุนพิทักษ์ไพรวัลย์ และชาวพื้นเมือง
คณะปฏิบัติธรรม : ดำรงพรหมกับเจ้าสัว ณ วัดศรีจอมเรือง
เมืองพะเยา

๔. เจ้าน้อยยศ สักตสูง
๕. เจ้าน้อยสน สักตสูง
๖. เจ้าน้อยสน สักตสูง
๗. เจ้าน้อยหน่อ สักตสูง

ส่วนนางกำยธิดามี ๔ คน คือ

๑. เจ้าม้าอม ๗ ลำพูน สมรสกับเจ้าภู ๗ ลำพูน
๒. เจ้ามะลิหว คีติสาร สมรสกับพระยาพะเยาเขตอุดรทิศ (น้อยมหาชัย คีติสาร)
๓. เจ้ามะลิจันทร์ คีติสาร สมรสกับเจ้าน้อยแก้วมด คีติสาร
๔. เจ้ามะลิหว สูงศักดิ์ สมรสกับเจ้าน้อยหลวง สูงศักดิ์

ตระกูลสูงศักดิ์ ผู้ดำรงตำแหน่งสูง คือเจ้าน้อยธรรมลังกา ท่านผู้ใดได้ออกจากครอบครัวที่นครลำปาง อันเป็นเชื้อสายเจ้า ๗ คน "รัตนเศรษฐ" สมรสกับเจ้าแม่พวน ตั้งนามสกุลขึ้นใหม่ว่า "สูงศักดิ์" และขยายออกไปในหมู่บุตรธิดาตามลำดับ

ตระกูลสุยะราช ผู้ดำรงตำแหน่งสูงคือ เจ้าราชสมบัติพันธ์ (นายสุยะราช) สมรสกับเจ้าม่อฮักธิดาของพระยาพะเยาเขตอุดรทิศ (อิน-คิษณภู คีติสาร) มีบุตรธิดารวม ๗ คน คือ

๑. เจ้าหญิง...ไม่ทราบชื่อมีแซ่เรียกว่าเจ้าที่
๒. เจ้าน้อยแสงฟ้า สมรสกับเจ้าแม่สวน สุยะราช
๓. เจ้าน้อยแก้ว สมรสกับเจ้าอม สุยะราช
๔. เจ้าหญิงแก้ว (จึงก่อนจะรวมไปก่อพลแล้ว)

๕. เจ้าเอี้ยตงเป็ก ซูอวราช สมรสกับเจ้าแม่บัวเทพ
 ๖. เจ้าแม่กำปคำ สมรสกับขุนประสาธน์กรรม (บุญรอด
 จารุชาล)
 ๗. เจ้าน้อยศรีเกิด สมรสกับนางสรแก้ว ซูอวราช
 ๘. วรรณะ ๘ ลำปาง วงศ์วรรณะนี้เกิดแต่วรรณะอยู่ นครลำปาง
 ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าผู้ครองเมืองนครลำปางมาทุกพระองค์แล้ว
 แดกขยายเข้ามาอยู่ในเมืองพะเยา โดยที่เจ้าแม่บุญย์ อีสาของ
 พระยาปราบเพชรสุนทรี (เจ้าหลวงอินทวิชฌน) ได้สมรสกับเจ้าราชบุตร
 (แก้วมูอ ๘ ลำปาง) ซึ่งมาจากนครลำปาง วิญญูศรีดาชีวิตกัน ๗ คน
 คือ

๑. เจ้าแม่สิน ๘ ลำปาง
๒. เจ้าเอี้ยตง ๘ ลำปาง
๓. เจ้าแม่ฮ้าว ๘ ลำปาง
๔. เจ้าเอี้ยตือ ๘ ลำปาง
๕. เจ้าเอี้ยวอ ๘ ลำปาง
๖. เจ้าเอี้ยตุน ๘ ลำปาง
๗. เจ้าเอี้ยแก้ว ๘ ลำปาง

ที่มาของหนังสือ

การเขียนหนังสือประวัติเมืองพะเยาชุดหนึ่งนี้ ในเบื้องต้นคงไม่มีผู้หมายถนัดนัก เหมียสนเป็นสาวชาวพะเยาซึ่งได้จบปริญญาตรีมาแล้ว คือ พะเจ็ดสีเมืองพะเยา แต่การพิมพ์ครั้งนี้ได้มีชาวคณะภรรยารองอยู่หลายประการจึงนำมาแก้ไขเพิ่มเติมให้ออกต้องขึ้น

แต่ข้อที่หนึ่งที่ปรากฏในหนังสือ เรื่องนี้เกี่ยวกับหัวเรื่องฝ่ายเหนือชัดเจนได้เกิดการจดจำผิดพลาดเห็นแจ้งว่า ๕ รวมหัวเมืองพะเยาด้วย เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และเป็นสมัยของพระยาสุรนาคราชเพชิต เจ้าผู้ครองเมืองพะเยา องค์ที่ ๕ อีกด้วย บ้านเมืองเกิดความไม่สงบสุขพากันแตกพ่ายหนีโจรเงี้ยวกวาดต้อนกระจัดกระจายความตระหนกตกใจเกิดขึ้นจนถึงพระที่นั่งองค์เจ้าทองอภัยพหลโยธินออกจากวัดวชิราลงตามบันทึกร่องพระครูศรีวิลาสวชิรปัญญา ท่านบันทึกโกลະເຍီၤไว้เป็นหลักฐานเพื่อจะสรุปหลักฐานเท่านั้นว่าอ้างอิงเรื่องนั้นไว้ดังต่อไปนี้

๑. พะเจ็ดสีเมืองพะเยา ฉบับดิสนพิมพ์ปี ๒๔๒๘
๒. บันทึกสารจตุรจลวิชัย ของพระครูศรีวิลาสวชิรปัญญา อดีตเจ้าคณะแขวงบริเวณเมืองพะเยา เขียนเป็นหนังสือภาษาล้านนาในเรื่องที่เรียกว่า "ตำนาน" หรือภาษาพื้นเมือง
๓. บันทึกของเจ้าหนานเอะแก้ว ศิลาสาร สารวิภาศึกษากระทรวงธรรมการสมัยนั้นเป็นภาษาพื้นเมืองเช่นกับ

๔. หนังสือสนุสรณ์คุณคุณท้าว พิณเจดะระ ท้าว
 ฉาปนกิจภพ ๓ ฉาปนฉนวนไตรลักษณ์ ปะฐมา อำเภอ
 เมือง จันทบุรีปาง เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๖ ว่า
 ตัวเรื่อง "กับค้ายนเงิน วิบุรุษของตำรวจไทย โดย
 สังเขป"
๕. วรรณคดี "ศีลธรรม" จากหนังสือ ทะเบียนนามสกุลที่เรา
 ได้ให้ไป วชิราวุธ ป.

อธิบาสภาพหลังปก
พระอุโบสถหลังใหม่วัดสุวิไลยค้ำ
อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

สกลประมณณ์การประมณณ์ แผนและโครงการโดย
คณะสถาปนิกและวิศวกรของทางราชการที่ขึ้น

เริ่มก่อสร้างเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ เพื่อใช้เป็น
สถานที่ประกอบสังฆกรรมของพระสงฆ์แห่งพระอุโบสถหลังเก่าซึ่ง
สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ พร้อมกับพระวิหารหลวง โดยสร้างเป็น
รูปสามเหลี่ยม เป็นประธานการก่อสร้าง แต่พระอุโบสถหลังเก่าได้
ชำรุดทรุดโทรมอย่างมากไม่อาจปฏิสังขรณ์ให้มีสภาพตามเดิมเพื่อ
พระสงฆ์ใช้เป็นสถานที่ประกอบสังฆกรรมต่อไปได้

การสร้างพระอุโบสถหลังใหม่นี้ รวมทั้งสิ้นประมาณ
ต้นเงินค่าก่อสร้าง ๓,๖๐๐,๐๐๐ บาทเศษ (สามล้านบาทเศษ)
และพระอุโบสถส่วนใหญ่ได้สร้างแล้วเสร็จ ขณะนี้เพียงการตกแต่ง
ภายใน เช่นการเขียนภาพฝาผนังพระอุโบสถเบื้องต้นเท่านั้น.

หอสมุดแห่งชาติ
กรุงเทพฯ

พระอุโบสถหลังใหม่

